

PAD I RAZARANJE ZADRA U IV KRIŽARSKOM RATU

STJEPAN ANTOLJAK

1.

U našoj* i stranoj historiografiji** dosta se pisalo o pohodu križara koje su predvodili Mlečani, na Zadar, te o osvajanju i rušenju toga grada. Ipak nisu se iznijeli neki izvori koji pored onih glavnih također doprinose jačem osvjetljavanju zauzeća »kršćanskoga« Zadra — toga »errora« križarske nepromišljenosti i lakomosti. Stoga ćemo, na osnovi manje poznatih štampanih izvora, pokušati da u glavnim crtama iznesemo kako je došlo do toga sudbonosnoga čina čije su žrtve bili Zadrani, do tada zakleti neprijatelji republike sv. Marka, koja se ustremila da ih na svaki način pokori.

* O zauzeću Zadra pisali su:

a) u časopisima: A. Kuzmanić, »Zadar od Mlečana i Francuzah 1202 godine razoren«, *Zora dalmatinska I*, Zadar, 1844, br. 11, str. 82—84; Isti, op. cit., *Zagrebački koledar 3* (1848), str. 87—100; Š. Ljubić, »Križobojnici u Zadru. Ulomak iz mletačkog križboja 1202—1204«. *Izvjestje ve. gimnazije u Osijeku 1861—1862*, str. 3—14; F. Šišić, »Kako je osvojen Zadar g. 1202. i kakav mu bijaše odnošaj prema Veneciji«, *Vijenac XXIV* (1892), br. 36, str. 569—671; Isti, »Zadar i Venecija od godine 1159. do 1247«, *Rad JAZU 142*, Zagreb 1900, str. 235—253; J. Jelenić, »Križari osvajaju Zadar i Carigrad god. 1202—1204«, *Croatia sacra I/1*, str. 85—100, Zagreb 1931; S. Kranjec, »Križarje v Zadru in Carigradu«, *Vrtec 64* (1933—34), 6, str. 92—93; P. Skok, »Zadar u svjetlosti starofrancuskog historičara«, *Jadranska straža XV* (1937), str. 234—237 i prijevod na njemačkom: *Croatia VI* (1944), str. 34—39; I. Petricioli, Najstarije ilustracije IV križarskog rata, *Zadarska revija C/1*, str. 17—21, Zadar, 1956.

b) u novinama: C. F. Bianchi, »Il 24 novembre 1202.« *La Dalmazia cattolica 5* (1874), str. 48—50, 52; G. Samšalović, »Kako su križari osvojili Zadar. Prema savremenom francuskom izvoru«. *Novosti 26* (1932), str. 21, 286; Isti, »Kako su križari u službi Mlečana osvojili Zadar«, *Hrvatski narod*, Zagreb, 25. IX 1943; K., »Sedam sto pedeset godina od krstaško-venecijanskog pohoda na Zadar«, *Pobjeda IX* (1952), br. 125; V. Valčić, Zadar buntovni grad na našoj obali. Uz 750 godišnjicu zauzeća po križarima u IV krstaškom ratu«, *Oslobođenje*, Sarajevo 1952 (mjesec studeni); Isti, »Zadar naš buntovni grad na Jadranu«, *Glas Zadra IV* (1953), br. 87, str. 3; V. Zaninović, »Najznačajniji dani historije Zadra zbivali su se u jednom mjesecu«, *Slobodna Dalmacija* od 30. X 1954, god. XII, str. 2; I. Petricioli, »Slika križarskog osvajanja Zadra u Ravenni«, *Glas Zadra VI* (1955), br. 230, str. 3—4.

** Tako i prije nekoliko godina je E. Nasalli Rocca (incaricato di Storia Medievale presso l'Università Cattolica di Milano) napisao članak (bez navođenja bilježaka) pod naslovom »La vicenda di Zara agli albori della IV

Naime, Zadar je bio veoma važna strateška točka za svakog onog tko je htio gospodariti Jadranskim morem. To je odlično shvaćala Venecija i u nekoliko navrata je osvajala i gubila taj buntovni grad i iskorištavala svaku moguću priliku da ga povrati.

U tome nastojanju naročito je bio uporan neobično lukavi i spretni dužd Henrik Dandolo, koji se od godine 1200. dalje pisao u poveljama samo »dux Venetiae atque Croatiae«, pošto je izjavio da se odrekao dodatka »et Dalmatiae« sve dotle dok ne osvoji grad Zadar,¹ čije je brodogradnje kod rta »Treni« nanijelo težak poraz mornarici njegova prethodnika (1190).²

Inače, početkom 13. st. Zadar se nalazio pod izravnom vlašću Andrije, vojvode Dalmacije, Hrvatske i Huma, brata ugarsko-hrvatskog kralja Emerika,³ a gradom je upravljao potestat sa sucima ovisnim o njemu.

Uistinu imao je Dandolo i te kako računa i razloga da dadne onakvu izjavu jer su upravo u to doba Zadranima, ponosni što pripadaju tome gradu,⁴ uvelike uznemirivali Mlečane, napadali ih i ubijali, oduzimali i pljačkali im dobra te vršili razna nasilja, kako piše Toma Arhiđakon.⁵

Uz to Dužd je dobro znao da taj — po njegovoj izjavi — »jedan od najutvrđenijih gradova na svijetu«, ne može zauzeti sa snagama svoje republike, kojoj su se Zadranima silno zamjerali pa su Mlečani

Crociata», *Atti e memorie della società dalmata di storia patria* VI, Roma 1969, str. 143—155. U tome članku je dosta općenito i ukratko opisao i osvojenje Zadra, citirajući Villehardouina i Claria. Na kraju je naveo da je osvojenje ovoga grada bilo »un avvenimento di importanza eccezionale per Zara, per la Dalmazia e per Venezia«. Ujedno je donio i najnoviju bibliografiju o IV križarskom ratu i nadodao uz ostalo da je Villehardouin 1962. g. preveden na talijanski od F. Garavini-a (Torino), a izvatke toga prijevoda glede Zadra stavio u tzv. »Appendice« (str. 151—155). Inače su usput pisali o osvojenju Zadra od križara u novijoj evropskoj historiografiji: S. Runciman, *A History of the Crusades*, III sv., Cambridge 1954 (izašlo i u njemačkom prijevodu pod naslovom: S. Runciman, *Geschichte der Kreuzzüge*, 2 Bde, München 1957—8.), te A. Waas, *Geschichte der Kreuzzüge*, 2 Bde, Freiburg 1956; P. Rousset, *Histoire des croisades*, Paris 1957; R. Cessi, *Storia di Venezia II (Dalle origini del ducato alla IV Crociata)*, Venezia 1958; K. M. Setton, *A History of the Crusade II*, University of Pennsylvania Press, 1962, itd.

¹ F. Šišić, »Zadar i Venecija od godine 1159 do 1247«, *Rad JAZU* 142, str. 234.

² T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* II, Zagreb 1904, str. 243—245.

³ SCD II, 2—4 (2. III, 9. VI, 14. V 1201).

⁴ Tako se čak na jednoj ispravi od 1199. god., izdanoj na Rabu, nazivaju »... Johannes Mosdręę et Petrus Zani natione (S. A.) Jadrenses ... nos quidem Jacobus Gregorii atque Ferra Jacobi Ferre natione (S. A.) Jadrenses ...« (SCD II, 367).

⁵ Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, MSHSM XXVI, Scriptorum III, Zagreb 1894, str. 83.

težili da im se po svaku cijenu osvete, ne birajući sredstva.⁶ Zato je tzv. IV križarski rat bio dobro došao Veneciji.⁷ Dva pape (Celestin III, Inocent III) planirali su da križari krenu za Jeruzalem, a malo zatim izmijenjen je od križarskih vođa taj plan i kao cilj određen je Egipat.

Nakon što je 10. II 1202. g. u Veneciji uglavljeno kako će i kada na mletačkim galijama krenuti za Egipat, križari su se sa svojim vođama stali planski okupljati u tome gradu. Tratili su dugočasno vrijeme u neradu, a trpjeli su od nestašice hrane i novca, na brodove im nije bilo dozvoljeno da priđu jer nisu mogli platiti zaostalo dugovanje od 34.000 kölnskih maraka⁸ u srebru.⁹

Uskoro je Dužd došao do uvjerenja da je sasvim sazrelo vrijeme da provede svoj davno zamišljeni plan, pa kao prvo zatraži i dobije od Mlečana dozvolu da se križarima odgodi¹⁰ plaćanje duga, pod uvjetom da osvoje Zadar »en Esclavonie« (tj. u Hrvatskoj), koji im je »oteo kralj ugarski«, kako piše suvremenik ovog nehumanog pothvata Geoffroy de Villehardouin (o. 1154. do poslije 1212).¹¹

Zato je Dandolo, kad je dobio punu privolu, sasvim drugačije postupao s običnim križarima, koje je obvezao da će Veneciji platiti zaostali dug kod prvoga osvojenja i da će ih tek onda prevesti preko mora, kako navodi Robert de Clari,¹² a opet drugačije prema barunima i križarskim odličnicima, koje je nagovorio da mu pomognu da se osvete Zadru, čiji su građani mnogo skrivili Mlečanima. Predloži im, čim ga osvoje, da zimu do Uskrsa proborave u tome gradu, koji obiluje svim blagom, a zatim da pođu preko mora.¹³

Prema *Chronicon Flandriae*,¹⁴ Dandolo je čak napose rekao Balduinu, flandrijskom knezu, da neće morati ništa dati za prijevoz

⁶ F. Šišić, *op. cit.*, str. 241; P. Skok, *Tri starofrancuske kronike o Zadru u godini 1202*, Zagreb 1951, str. 35, 151.

⁷ Literaturu o IV križarskom ratu prije II svjetskog rata gl.; F. Šišić, *Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102—1301) I*, Djela HAZU XXXVIII, Zagreb 1944, bilj. 41.

⁸ I dok Villehardouin piše da je dužd predlagao da se križarima odgodi plaćanje od 34.000 srebrnih maraka, to Robert de Clari (r. o. 1170) kaže da ih je obvezao da će platiti onih 36.000 maraka kod prvog osvojenja. (P. Skok, *op. cit.*, str. 84, 85, 39, 148, 149).

⁹ F. Šišić, *op. cit.*, str. 235—240.

¹⁰ Šišić prevodi ovu riječ u Villehardouina sa »oprostiti« (op. cit., str. 241).

¹¹ P. Skok, *op. cit.*, str. 84, 85, 31, 32.

¹² On je bio Mlečanin, kako je to dokazao P. Catel, na što je i M. Suić upozorio P. Skoka, koji nije bio na čistu je li on rođeni Mlečanin (M. Suić, »P. Skok, *Tri starofrancuske kronike o Zadru godine 1202*«, *Zadarska revija* I/1, Zadar 1952, str. 60).

¹³ P. Skok, *op. cit.*, str. 149—151.

¹⁴ Evo cijeloga teksta ove kronike koja govori o osvojenju Zadra: »... Balduinus vero comes Flandrensiū ac ammiralis Francorum cruce signatorum, applicuit Venetias cum comitiva sua plurium nobilium, ac ibidem hymavit. Circa finem Februarii sperabat habere naves et drutsmannos, nautas,

ukoliko on sa svojim križarima osvoji i predobije Zadar (Gazaram),¹⁵ jer, napomenuo je pri tom, više vrijedi takve razbojnice, ubojice i gusare uništiti nego krenuti u Jeruzalem,¹⁶ Ali svi pripadnici križarske vojske nisu se s time složili, nego samo njihovi odličnici od kojih je svaki dobio svoju lađu za prijevoz sebe i svojih ljudi kao i brod za prijevoz konja. Međutim, unatoč tome sporazum je bio učinjen i odobren.

Pred oduševljenom masom dužd je na najsvečaniji način stavio križ na svoj platneni šešir i tako postao i on križar.

Umjesto sebe ostavio je da vlada Venecijom jedan od njegovih sinova po imenu Renier Dandolo, kako to stoji u mletačkoj kronici Martina da Canala, napisanoj poslije 1275. godine.

Dana 1. X 1202.¹⁷ dužd je krenuo iz venecijanske luke na otvoreno more, u pratnji svojih 50 galija. Kad su svi križari i njegovi brodovi razapeli jedra i stavili na svoje kule zastave i grbove, otvorio se veličanstven prizor.

conductores ad Jerusalem pergere profiscendum; sed Dux Venetorum prohibuit sub poena capitis, ne quis eos duceret. Erat quaedam civitas, Gazara dicta sive Gadires, quae multa damna faceret Venetis, mercimonia eorum depraedando, mercatores et nautas Venetorum interficiendo et in mari praecipitando. Eapropter Dux Venetorum dixit Balduino Comiti, quod, si vellet Gazaram cum suis expugnare et lucrari, nihil pro navigio darent, et quod melius etiam esset et majoris meriti, tales praedones et homicidas seu piratas destruere, quam Jerusalem proficisci peregre. Gallici hoc audientes, Gazaram tententes, illam civitatem Venetis inimicam capiunt et spoliant, subjectamque Venetorum Duci ad regendum tradunt...» (G. L. Fr. Tafel — G. M. Thomas, »Urkunden zu älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante«, *Fontes rerum Austriacarum. II Abteilung. Diplomata et acta XII Bd, I Theil (814—1205)*, Wien 1856, str. 296).

¹⁵ Chronicon Gallicum ineditum donosi dosta opširno kako je Dandolo nagovarao križare da krenu protiv Zadra (G. L. Fr. Tafel — G. M. Thomas, op. cit., str. 337—339), a Niketa Honijat samo priča kako je njihova mornarica, otisnuvši se od obale (tj. Venecije) krenula k Zadru (Ἰάδαρα) i opsjela ga; ovako bijaše naredio mletački dužd Dandolo, jer je tobože taj grad zanemario stare dogovore s njegovim suplemenicima (Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije IV, Posebna izdanja Viz. instituta SAN, 12, Beograd 1971, str. 169).

¹⁶ G. L. Fr. Tafel — G. M. Thomas, op. cit., str. 296; F. Šišić, »Zadar i Venecija...«, str. 241, bilj. 3.

¹⁷ I Annales Herbipolenses (1125—1215) kažu da je to brodovlje krenulo iz Venecije 1. X 1202. god. (MGH, Scriptores XVI, Hannoverae 1859, str. 10), a tako i Gesta episcoporum Halberstadensium (MGH, SS XIII, Hannoverae, 1874, str. 117). Međutim, Toma Arhidakon baca to u oktobar 1203. (Thomas Archidiaconus, op. cit., str. 84). Također i Andrija Dandolo piše da je dužd sretno isplovio iz Venecije s mnoštvom Mlečana i Italika u mjesecu oktobru, ali 1202. god. (Andrae Danduli Chronica per extensum descripta, RIS fas. 325, t. XII, p. I, Bologna 1939, str. 276). No zato on ne navodi imena i broj oficirskog kadra koji je krenuo s njime, kako to piše P. Skok (op. cit., str. 122, bilj. 79). S. Romanin, pak, (Storia documentata di Venezia II, 1854, str. 156) iznosi da je mornarica krenula prema Zadru 8. X, što također piše i Š. Ljubić bez neke izvorne podrške (Križbojnci u

Pored ljudi, oružja i živežnih namirnica, na lađama su bili i kamenobacači, katapult i opsadni strojevi.¹⁸

Kao što nam izvori ne daju siguran i točan broj brodova¹⁹ te impresivne mletačko-križarske mornarice, tako isto ne slažu se ni u pitanju zauzimanja istarskih gradova.

U *Annales Herbipolenses* stoji kako su Mlečani s križarima stigli u Istru²⁰ i da su Trst²¹ i Milje²² natjerali na predaju,²³ a zatim

Zadru... *Izvjestje o kralj. velikoj gimnaziji u Osijeku koncem godine školske 1861—62*, Osijek 186, 8-pisačom mašinom pisani separat nalazi se u Naučnoj biblioteci u Zadru pod signaturom 41.718, Br. 1845), a isto tako i C. F. Bianchi (*Fasti di Zara*, Zara 1888, str. 26), dok F. Rački ispravlja Tominu dataciju godine u 1202. i kao dan polaska iz Venecije stavlja, poput Romanina, Ljubića i Bianchija, u 8. X. (Thomas Archidiaconus, op. cit., str. 84, bilj. a). V. Klaić, pak piše da je početkom listopada 1202. brodovlje napustilo Mletke (*Povijest Hrvata I*, Zagreb 1899, str. 190), a L. Benevenia da je vojska napustila mletačku luku 8. X («Il comune di Zara nel secolo XII», *La Rivista dalmatica* II/2, Zara 1900, str. 127), koji datum uzima i V. Brunelli (*Storia della città di Zara I*, Venezia 1913, str. 368). No F. Šišić datira polazak dužda iz Venecije sa 1. X, a preostalog dijela križara 8. X (*Poviest Hrvata...*, I, str. 174—175), dok P. Skok pogrešno to meće u 1. prosinac (zapravo je 1. X: S. A.) i 2. X (op. cit., str. 122, bilj. 80, str. 163, bilj. 33). G. Praga pak se vraća na 8. X (*Storia di Dalmazia*, Padova 1954, str. 87), a G. Novak, datira polazak mornarice iz Venecije sa 8. X 1202 («Presjek kroz povijest grada Zadra», *Grad Zadar*, Zadar 1966, str. 17).

¹⁸ P. Skok, op. cit., str. 151, 84—87, 168, 169, 41, 152, 153, 90, 91.

¹⁹ I dok Robert de Clari navodi da je samo dužd imao 50 galiija, a koliko su drugi posjedovali brodova ne kaže (P. Skok, op. cit., str. 150, 151), to Villehardouin ne govori o tome uopće ništa. Ali zato tzv. *Annales Herbipolenses*, a ne «*Devastatio Constantinopolitana*», kako to piše Skok (op. cit., str. 8, 122, bilj. 79), navode 40 lađa (naves), 72 galiije (galliae) i 100 brodova (oxirii). Naime, «*Devastatio Constantinopolitana*» su samo jedan od naslova u ovim analima (*Annales Herbipolenses*, SS XVI, 9, 10), što je također zapazio i svojevremeno objasnio C. Hopf (*Chroniques grèce-romanes ou peu connues*, Berlin 1873, XIII, XIV). Inače je u svemu bilo 212 lađa; kod bizantskog pisca Honijata: 240 (70 lađa, 60 galiija i 110 brodova), u Mletačkim analizama 480, dok u Andrije Dandola 300 (P. Skok, op. cit., str. 122, bilj. 70). Interesantno je da i oprezni S. Romanin donosi imena Mlečana koji su stajali na čelu pojedinih mletačkih brodova (op. cit., I, str. 156, 157), a L. Benevenia, koji se koleba u pogledu broja brodova i ljudi, također izričito citira (bez izvorne podloge) imena onih koji su stajali na čelu mletačke mornarice, tj. na pojedinih njenim brodovima («Il comune...», *La Rivista dalmatica* II/2, str. 131).

²⁰ L. Benevenia, na osnovi Romanina i drugih, piše da su se Trst i Milje (Muggia) obvezali na danak 26. X (op. cit., str. 127), dok F. Šišić navodi da je 2. X stigla križarsko-mletačka vojska u Piran, a 5. X u Trst i Milje, koji su se pokorili duždu i «obavezaše mu se, da će plaćati redovni godišnji danak» (*Poviest Hrvata...*, I, str. 175).

²¹ O tom gl. već zastarjeli rad A. Bonomo-Stettner, «Il doge Enrico Dandolo in Trieste», *L'Istria* 2 (1847), str. 50, 51, 204—205. Inače su 5. X 1202. god. u Trstu sklopili ugovor s Henrikom Dandolom «*Dei gratia Venecie dalmatie atque chroatie duce*», koji je onamo doplovio iz Venecije (S. Romanin, op. cit., II, str. 423—427).

²² G. L. Fr Tafel — G. M. Thomas (op. cit., str. 396—403) donose «*Pactum Muglae a. 1202 mense octobrii*», koji su sklopili stanovnici Milja s Henrikom Dandolom «*dei gratia Venetie, Dalmatie atque Chroatie Duce*».

primorali čitavu Istru, Dalmaciju i »Slaviniju« (Slaviniam) da isplate danak (tributum),²⁴ što je ipak malo pretjerano rečeno.

Robert de Clari je nešto realniji. On kaže da su križari iz Venecije najprije stigli pred grad Pulu (Poles)²⁵ i ondje²⁶ se neko vrijeme zadržali, te nakon što su se opskrbili novim zalihama ži-vežnih namirnica, krenuli su dalje.²⁷

2.

Koliko su dana križari i Mlečani boravili u Istri i kada su krenuli prema Zadru²⁸ nije nam poznato.

Isto tako se ne zna jesu li se putem, duž Hrvatskog Primorja, igdje zadržavali, jesu li na koji tamošnji otok dojedrili i makar na čas stali.

Svakako su križari, žalosni i tromi, dosta polagano jedrili od Venecije po Jadranskom moru, koje se naziva i »dalmatinsko«, kako piše cistercit Gunter,²⁹ do svoga glavnoga cilja: lijepoga i bogatoga grada Zadra,³⁰ utvrđenog visokim zidinama i još većim kulama, o kome s udivljenjem govori Villehardouin.³¹ Međutim, Gesta episcoporum Halberstandensium (781—1209) donose mnogo sliko-

²³ A. Dandolo također opisuje kako je dužd Tršćane i Miljane napao s morske strane i iznosi da je želio više da ih ima za svoje vjerne nego podvrgnute podanike, pa ih je stoga obvezao na vječnu vjernost i da mu plaćaju danak u prirodinama (A. Dandolo, op. cit., RIS, fasc. 325, t. XII, p. I, 276, 277). Inače u tzv. Chronica brevis istoga pisca stoji: »... et ad Istrie partes primo pergens, civitates Tergestij et Mugle sibi fideles et tributarias annuatim, vinculo iuramenti fecit...« (A. Dandolo, Chronica brevis, RIS, fasc. 325, t. XII, p. I, str. 367).

²⁴ Annales Herbipolenses, SS XVI, 10.

²⁵ Iako je Šišić poznavao sve ove kronike, on je ipak, oslanjajući se na listine koje su objelodanili G. L. Fr. Tafel i G. M. Thomas (op. cit. I, str. 386—403), tvrdio da je križarsko-mletačka vojska osvojila Piran 2. X, 5 X Trst i Milje, a tek krajem listopada sastali su se preostali križari, koji su krenuli iz Venecije, u Puli s ovim prvim brodovljem i istom početkom studenoga svi se zaputili za Zadar (F. Šišić, »Zadar i Venecija...«, str. 244).

²⁶ Šišić piše kako »ne znamo, zašto su se obje mornarice sastale tek negdje na kraju listopada u Puli, ali ne ćemo pogriješiti, ako pomislimo na jake jesenske oluje« (Poviest Hrvata... I, str. 175). G. Novak kaže da je 9 X ta golema flota bila »u Piranu, gdje se zadržala dvadeset dana, a zatim se zadržala i u Puli« (»Presjek...«, Grad Zadar, str. 17).

²⁷ P. Skok, op. cit., str. 152, 153.

²⁸ Po Šišiću se iz Pule »tek u početku studenoga zaputi« križarsko-mletačka vojska »na Zadar« (Poviest Hrvata... I, str. 175).

²⁹ Guntheri Cistercitis Historia captae a Latinis Constantinopoleos, J. P. Migne, PL 212, Paris 1855, str. 232, 233.

³⁰ Annales Herbipolenses pišu da im je za vrijeme vožnje do Zadra pokrepala tegleća marva (SS XVI, 10).

³¹ P. Skok, op. cit., str. 90, 91.

vitiji opis »civitatis Jadhre«,³² jer tamo stoji: Zadar (Jadhra) je prebogati grad, prijestolnica (metropolis) Dalmacije i Hrvatske, leži na moru, dobro je utvrđen izvanrednim bedemom i silno visokim kulama. Nekoć je od Mlečana bio pokoren, a kad se najzad toga jarma oslobodio, prešao je pod vlast kralja Ugarske.³³

Kakve su političke, crkvene i vjerske prilike vladale u tom gradu uoči IV križarskog rata teško je nešto više reći, ali ekonomsko stanje je sasvim dobro poznato i prikazano u suvremenim izvorima. Već smo naveli da je Zadar stajao pod vlašću ugarsko-hrvatskih kraljeva, da je bio neprijateljski raspoložen prema Veneciji pa je sklapao ugovore s njenim protivnicima.

Što se tiče crkvenih i vjerskih prilika, one su uoči ovog križarskog rata bile dosta složene. Tako se u crkvi sv. Stošije upotrebljava grčki ritus i jezik. Nadbiskupa su birali laici, zbog čega je odmah najoštrije intervenirao papa Inocent III, jer je prijetila opasnost da ti isti laici uvedu ne toliko latinski koliko »barbarski«, tj. slavenski³⁴ obred.

Stoga je od zadarskog kaptola tražio da se ponovi taj izbor prema crkvenim kanonima. Ujedno je tako izabranog nadbiskupa Nikolu, koji je prije bio hvarski biskup³⁵ i u milosti vojvode Andrije, pozvao da dođe s izvjesnim brojem kanonika u Rim, gdje će mu on dati palij, ukoliko ne nađe da on snosi krivicu što je na takav način izabran. No kako je Nikola, rođeni Zadranin, i dalje ostao ne samo zadarski nadbiskup, koji se navodi u svim suvremenim poveljama u svojstvu »archielecti«, nego je ušao i u otvoreni sukob sa papom u pogledu hvarske biskupije na čijem je čelu jedno vrijeme stajao, Inocent III je ponovo žestoko reagirao. Pisao je zadarskim kanonicima da izaberu drugoga ako mu se ovaj ne pokori. Sa svoje strane zadarski prelat je uporno tvrdio da je izabran i posvećen kanonski, što je opet Rim smatrao otpadništvom i herezom. U vezi s tim papa Inocent III se čak pismeno obratio ugarsko-hrvatskom kralju Emeriku (11. X 1200). Izvijestio ga je da se Nikola nametnuo zadarskoj crkvi i da je zbog toga izdao naređenje da bude anatemiziran. Smatra da bi i Emerik kao kralj trebao također da poduzme svrsishodne mjere.

Ujedno papa zahtijeva od splitskog nadbiskupa Bernarda da Nikolu javno izopći i da razglasi po zadarskom području kako je skinut ne samo s časti nego da je i lišen »redova« (ab ordinibus).

³² Ne »Zadhre«, kako to donosi Šišić (»Venecija i Zadar...«, str. 244, bilj. 5).

³³ Gesta episcoporum Halberstadensium, SS XXIII, str. 117.

³⁴ Sastavljač indeksa SCD II na str. 497 donosi da je: ritus barbarus (= slavicus) 1198, 290.

³⁵ O tome kako je bez dozvole pape Nikole preuzeo zadarsku nadbiskupsku stolicu, s koje ga je Inocent III skinuo, piše ukratko i T. Archidiaconus (op. cit., str. 78).

Unatoč svemu tome Nikola je i dalje zadarski »archielectus«, a u jednoj povelji (1200) navodi se čak pored samog nadbiskupa Bernarda.

Ipak je godine 1201. Nikola morao otići³⁶ i zadarska nadbiskupija je ostala bez svoga pastira sve dok Zadar ponovo nije potpao pod Veneciju, s kojom je tada sklopljen ugovor po kojemu su Zadranima morali izabirati sebi nadbiskupa iz Venecije.³⁷

Na raspoloženje Dužda i križara nije bitno utjecala ova, jedna vrsta šizme u zadarskoj crkvi, kao ni to što su ondje kao zadarski građani živjeli Matej i Aristodije, sinovi Zorobabela, izvrsni slikari i zlatari, zadojeni herezom, kako piše Toma Arhiđakon. Za same Zadrane, Toma dalje kaže, da su bili naduveni ohološću, obuzeti moću, ponoseći se nasiljima, rugajući se slabijima, prezirući više, bili su uvjereni da im niko nije ravan. Izopačeni mnogim manama, prevršili su svoje nevaljalstvo time što su prezreli propise katoličke vjere i dopustili da ih zahvati heretička kuga. Naime, gotovo svi koji su se u Zadru smatrali plemenitijima i većima rado su primali heretike i potpomagali ih.³⁸ Kakav je bio utjecaj one braće-heretika i Tominih drugih heretika na tamošnje vjerske, crkvene i političke prilike, te odakle su oni došli u Zadar, teško je nešto određenije reći, ali se zna da su ih istaknuti liberalni Zadranima dočekivali, uvažavali i u svemu su im bili pri ruci.

Svakako, ako se povjeruje navodima Tome, njihova uloga u tome gradu nije bila baš mala.

No, kao što rekosmo, sve ovo nije imalo nekog utjecaja na vjerski indiferentnog dužda, jer je on već odavno stvorio odluku, čak i bez konzultiranja s papom, zaštitnikom novog križarskog rata, da uništi buntovni Zadar,³⁹ pa da tako slomi i tu strateški važnu kičmu koja mu je na Jadranu ometala sve njegove daljnje planove.

³⁶ L. Benevenia kaže da je Nikola nadbiskupovao i u martu i maju 1202. godine (»Il comune di Zara...«, *La Rivista dalmatica* II/1, Zara 1900, str. 24). F. Šišić pak na osnovi rada V. Klaića piše da je Nikola ipak odstupio »od svoga mjesta krajem 1200. ili na početku 1201.« (Poviest Hrvata . . I, str. 163).

³⁷ SCD II, str. 289, 290, 293, 294, 296, 304, 305, 314, 318, 322—324, 326, 340, 351—353, III (1905), str. 3, 4, 44, 45, 56.

³⁸ T. Archidiaconus, op. cit., str. 80, 83

³⁹ Zbilja je čudna konstatacija P. Skoka, da je Toma Arhiđakon dao drugačiji komentar osvojenju Zadra od križara. »Grad je kaznio Bog, veli, zbog toga što je davao utočište domaćim bogomilima, Slavenima«, te sve potkrepljuje citatom iz odjeljka XXIV Tomine kronike (»et cum pluribus essent... haereticos et fauebant« — zapravo treba fouebant) (P. Skok, op. cit., str. 23, 29). No to je Skokovo tvrđenje netočno jer to Toma, iako nije sklon Zadranima, nigdje ne kaže (gl. T. Archidiaconus, op. cit., str. 83).

I tako su križari s Mlečanima stigli već 10. XI⁴⁰ pred Zadar.⁴¹ Čim ga ugledaše⁴² onako utvrđena⁴³ križari posumnjaše da će ga moći zauzeti.

Ali nedoumica nije dugo trajala. Stigle su sve galije i brodovi kao i lađe koje su bile nešto zaostale, te 11. XI (u ponedjeljak)⁴⁴ poče križarsko nadiranje.

Uspjeli su zauzeti zadarsku luku⁴⁵ i prekinuti onaj jaki lanac.⁴⁶ Zatim s lađa siđoše na kopno i pružiše se između luke i grada,⁴⁷ kojega je ljepota još više dolazila do izražaja zahvaljujući lijepom i vedrom vremenu.

Kad su se iskricali, križari razapeše svoje šatore i vojska se ulogori oko opsjednutog Zadra. Međutim, ni građani nisu sjedili skrštenih ruku: gradska vrata su na vrijeme zatvorili i prema svojim mogućnostima naoružali se za obranu.

⁴⁰ Chronicon Gallicum ineditum piše da su križari »Il vinglerent tant que il vindrent devant Gadres la vegille de la Saint Martin an mil IIe et IIIe« (G. L. Fr. Tafel — G. N. Thomas, op. cit., str. 337).

⁴¹ Bianchi kaže da su križari 10. XI stigli nadomak Zadra sa svojim prvim brodovima, te su onda bacili sidra nasuprot tome gradu (Fasti di Zara, 26), a L. Benevenia, koji pokušava točno odrediti pokrete i smještaj križara i Mlečana oko Zadra i u samome gradu, uzima također ovaj datum (»Il comune...«, *La Rivista dalmatica* II/2, str. 133), za koji piše i V. Brunelli da su križarski brodovi tada stigli blizu Zadra (Storia... I, str. 368). I Vj. Klaić kaže da je 10. XI brodovlje »silom« ušlo »u zadarsku luku« i da su se križari iskricali na kopno i stali udarati na grad (Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća, I, str. 190). Međutim, M. Barada stavlja ovaj događaj bez ikakvog obrazloženja u »10. X« (M. Barada, »Zadar prema Mletčanima od XII. do XV. stoljeća«, *Alma mater croatica* VII/5—8, Zagreb 1944, str. 7), dok G. Novak datira taj dolazak pred Zadar sa 10. XI (»Presjek...«, *Grad Zadar*, str. 17).

⁴² Nešto na osnovi Sabellica i Villehardouina opisuje sasvim ukratko opsjedanje i zauzeće Zadra i paški notar i historičar M. L. Ruich u svome rukopisnom djelu Delle riflessioni storiche sopra l'antico stato civile et ecclesiastico della città et isola di Pago ossia dell' antica Gissa..., t II, MDCCLXXX, str. 21—22. Biblioteka Historijskog arhiva u Zadru, Rkp. 34/2.

⁴³ Chronicon Gallicum ineditum međutim priča o tome gradu ovako: »La ville estoit forte et bien frenée...« (G. L. Fr. Tafel — G. M. Thomas, op. cit., str. 337).

⁴⁴ Na taj dan su stigle i »sve preostale lađe«, piše F. Šišić, (Povjest Hrvata... I, str. 175).

⁴⁵ C. F. Bianchi piše da su se križari približili Zadru 13. XI i zatim su silom ušli u luku, nakon što su onaj jaki lanac, koji je branio ulazak u nju, silom razbili (op. cit., str. 27), dok G. Novak označuje 11. XI kao dan napada mletačkih lađa na luku Zadar, gdje su razbili lanac i započeli iskracavanje, a 13. XI Mlečani i križari su pak započeli zajednički napad na sam grad (»Presjek...«, *Grad Zadar*, str. 17, 18).

⁴⁶ Chronicon Gallicum ineditum kaže ovako: »... Les pelerins priurent a force le porte et rompirent les chainnes, que mont estoient fortes et grosses...« (G. L. Fr. Tafel — G. M. Thomas, op. cit., str. 337).

⁴⁷ Ovako piše Chronicon Gallicum ineditum: »... Puis descendirent a terre et se longerent endre le porte et la ville...« (G. L. Fr. Tafel — G. M. Thomas, op. cit., str. 337).

Sve to nije omelo Dandola niti umanjilo njegovu žudnju za osvetom jer se, prema njegovim riječima, Zadar ogriješio i o njega i o Mlečane, pa je ponovo zatražio pomoć od križara. Na podršku je naišao samo među barunima i odličnicima.

Uto se 12. XI⁴⁸ uputi nekoliko Zadrana iz ovako utvrđenoga grada i dođoše u šator kod dužda da s njime započnu pregovore. Tom prilikom izjaviše da će mu morati predati grad i sva svoja imanja, »ali sami sebe da ne predaju.«

Lukavi Dandolo im odgovori da u pogledu takve vrste nagodbe on sam ne može ništa odlučiti prije nego što se posavjetuje s grofovima i barunima.

U međuvremenu su Zadrani pribavili pismo iz Rima i dostavili ga duždu i križarima. U njemu je stajalo da će svi oni koji budu protiv Zadrana ratovali biti od pape ekskomunicirani.

Ovo pismo je pročitano i pred Dandolom i pred križarima, ali dužd izjavi da ne odustaje od svoje namjere.⁴⁹

Kako je među križarima vladala nesloga, zadarski poslanici uspostave vezu s jednom strujom križara koja je bila protiv zauzimanja toga grada i koja je obećavala da ih neće napasti, te ako se mogu braniti od samih Mlečana, neka se onda ništa ne brinu. Čak se jedan od istaknutijih protivnika Dandolove osvajačke politike popeo na zidine Zadra i sve im ovo isto ponovio, a Simon Monfort, jedan od glavnih križarskih vojskovođa, također je uvjeravao zadarske poslanike da od njega nemaju bojazni.

Uvjereni da im ne prijete tolika opasnost od strane križara koliko od Venecije, poslanici se vratiše u Zadar, a ugovaranje s duždom bilo je odgođeno na neizvjesno vrijeme.

Ne znajući za to, Dandolo je uspio nagovoriti barune da prihvate ponudu Zadrana i dobio je ovlaštenje da u njihovo ime utanači ugovor. No ubrzo vidješe baruni da je upliv onih koji su željeli da se križarska vojska razide bio jak i da su po njihovu nagovoru poslanici već otišli.

⁴⁸ I L. Benevenia piše da su zadarski ambasadori toga dana krenuli na pregovore (»Il comune...«, *La Rivista dalmatica* II/2, str. 135), dok F. Šišić kaže također da su 12. XI Zadrani uputili svoje poslanike duždu, kome su izjavili da su pripravnici predati grad (Poviest Hrvata... I, str. 176).

⁴⁹ Sasvim drugačije o tome kaže Dandolo: »... Dux illico secedens cum stolo Jadram pervenit, que, favore regis Ungarie, in rebellionem hucusque permanserat, et, obtemperantibus Francis, incolas monuit, ut solita ad eum subiectione redirent, quibus renuentibus, iubet dux arma capere, et contra civitatem insultum facere; illi integra die renovatio instabant viribus...« (A. D a n d u l i, op. cit., RIS, fasc. 325, t. XII, p. I, str. 277). Znači da ih je dužd nagovarao da mu se podvrgnu, a kada ni to nisu učinili, onda je istom prešao u napad! U tzv. pak *Chronicon brevis* stoji ovako: »... Et maris deinde sulcando undas ad Jadrensem urbem applicuit, que sibi tunc rebellaverat, de committatu ipsorum nobilium virum Dominicum Mauroceno, in ipsius ducis contemptum, expelendo: ipsamque civitatem, armorum vi, apprehendet, eamque pro maiore parte, subvertit, de civibus eciam vindictam sumens, ut decuit...« (A. D a n d u l i, *Chronica brevis*, RIS, fasc. 325, t. XII, p. I, str. 367).

PAD I RAZARANJE ZADRA U IV KRIŽARSKOM RATU

Dandolo dolazi u sukob s Guidom, opatom cistercitskog samostana u Les Vaux-de Cernay, jer je on u ime pape Inocenta III zabranio križarskim prvacima da napadnu Zadar, s motivacijom da je to kršćanski grad a oni su hodočasnici.

Takav stav se križao s duždevim planovima, izazvao je kod njega bijes i strah da će se doustati od opsade Zadra. Stoga je, ne obazirući se na papine prijetnje, upotrebio sve sile kako bi privolio one grofove i barune da osvoje taj grad. Konačno je u tome potpuno uspio i tako je među križarima razbijena opozicija⁵⁰ koja se opirala osvajanju Zadra i htjela da osujeti osvetu Dandola nad zadarskim građanima.⁵¹

U međuvremenu se križarsko i mletačko brodovlje, prema pisanju Martina da Canala, uslijed iznenadnog nevremena moralo skloniti u luku na otoku Ugljanu, nasuprot današnjem otočiću Ošljaku, nekoć zvanom Malconsiglio (ili po Canalu: Mauves Consoli),⁵² a križari iskrcaše na kopno otoka, gdje su neko vrijeme i ostali jer ih je dužd odvratio od nauma da pod njegovim vodstvom pođu s Mlečanima protiv Zadra koji je smatrao svojim posjedom.

Tako sami Mlečani, snabdjeveni oružjem i ljestvicama, na čelu sa svojim vrhovnim vojskovođom Dandolom, bez oklijevanja navale na Zadar. Ujedno postavile i sprave za napad. Nato se križari 13. XI⁵³ utabore pred samim vratima grada, gdje namjestiše svoje kamenobacače i katapulte kao i mnoštvo ratnih strojeva, dok s morske strane postavile ljestvice na lađe. Čuvene zadarske bedeme i kule počele rušiti iz kamenobacača a zidine bušiti pomoću bušilica.⁵⁴

Dok Villehardouin i de Clari ne govore o brojnom stanju opasnog materijala, Annales Herbipolenses iznose da su križari opsjeli Zadar sa svih strana — i s kopna i s mora —, te da su imali

⁵⁰ Tako je Simon de Monfort, kako piše Robert de Clari, napustio podsjedanje Zadra jer nije želio da bude izopćen od pape i spremao se da ode u Ugarsku i da ondje prezimi (P. Skok, op. cit., str. 154, 155). Međutim, tzv. *Chronicon Gallicum ineditum* piše samo ovo: »... Le conte Simon de Montfort se partie de leur compaignie et s'eu alle au roy de Hongrie...« (G. L. Fr. Tafel — G. M. Thomas, op. cit., str. 341).

⁵¹ P. Skok, op. cit., str. 92, 93, 152—155, 92—95, 154, 155, 123, bilj. 85, 94, 95, 123, bilj. 87, 94—97, 154, 155.

⁵² Gl. o tom opširno: G. Praga, »La topografia del castello e dell'isola di Malconsiglio presso Zara«, *Archivio storico per la Dalmazia a. XIV, vol. XXVI, fasc. 156*, Roma 1939, str. 443—462.

⁵³ C. F. Bianchi, kako smo već rekli, stavlja 13. XI da su se križari približili gradu i onda ga počeli opsjedati svim mogućim ratnim spravama, te dodaje da je podsjedanje križara i obrana Zadrana trajala 5 dana (*Fasti di Zara*, str. 27), dok F. Šišić uzima taj datum kao početak opsjedanja ratnim spravama (*Poviest Hrvata... I*, str. 178).

⁵⁴ P. Skok, op. cit., str. 170, 171, 154, 155, 96, 97.

više od 150 ratnih sprava i sprava za bacanje, a podigli su ljestve i drvene tornjeve kao i bezbrojne ratne strojeve, pa su i bedem probušili.⁵⁵

3.

Koncentrirana navala na utvrde Zadra trajala je od 13. do 18. XI.⁵⁶ U njemu je smrt harala, nije bilo toliko živih i zdravih da bi mogli sahranjivati mrtve. Tjelesa nesretnika ležala su nesa-hranjena po kućama i crkvama,⁵⁷ a izbezumljeni građani nisu znali čega će se prije latiti: pogreba ili javnih obveza.⁵⁸

Unatoč takvom stanju Zadranima su se očajnički branili od napadaja Mlečana. S bedema su bacali koplja, kamenje, oštre kolce i sve drugo što su mogli dohvatiti. Kad su Mlečani stupili na kopno, nastala je borba prsa u prsa, praćena zveketom bodeža i mačeva. Ali sva ta očajnička obrana nije ništa pomogla.⁵⁹

Opkoljeni sa svih strana Mlečanima i križarima koji su bez prestanka napadali, Zadranima su bili zdvojni te izvjesiše na svoje

⁵⁵ Annales Herbipolenses, SS XVI, str. 10.

⁵⁶ G. Novak piše da je od 13. XI pet dana trajalo bombardiranje Zadra iz kamenobacača i katapulta i ostalih strojeva, s lađa i s kopna (»Pre-sjek...«, *Grad Zadar*, str. 18).

⁵⁷ Inače još 1840. godine A. A. Frari piše ovo: In un antico libro Illirico, tradotto in italiano dal P. F. Tommaso Plexicovich, esistente nell'archivio di S. Paolo nello scoglio di Galovaz, territorio di Zara, si legge, quanto segue intorno la peste, che la regnato a Zara in quest' anno 1202. »Fu un altro castigo a Zara, che in detto tempo di guerra si accese fortamente il mal contagioso; di maniera che gl' infelici Zaratini morivano e per le chiese, e nelle case, e nelle murache, ne v'era chi li seppelisce, ed erano li sani tutti confusi, cosichè o dovevano correr alle mura per difendersi dai nemici, ovvero seppellire li morti, ed allori li Veneziani colle armi della crociata destrussero le mura, e scacciarono li viventi Zaratini e pricipalmente si occuparono a fabbricare il castello dirimpetto a Zara allo scoglio detto *Ottoch* (S. A.) sopra il monte, poi detto di S. Michele, per guardare che non ritornassero in città« (Stampiglia Libro di Villici di Pasman) (A. A. Frari, Della peste e della pubblica amministrazione sanitaria I, Venezia 1840, str. 289, 290, bilj. 4). Po Bianchiju 18. XI, tj. šesti dan poslije podsjedanja križara srušila se visoka i teška kula i otvorile su se zidine s morske strane. Iznenada je u gradu i buknula kuga, koja je napunila mrtvima crkve, kuće i ulice (op. cit., str. 27). Međutim je dr. M. Škarica na osnovi Tome Arhiđakona, »Ilirske knjige«, Martina da Canala i G. de Villehardouina zaključio »da u Zadru g. 1202. za vrijeme opsade nije vladala kuga i da ona nije bila uzrokom kapitulacije ovoga grada, kako to neki pisci prikazuju«, (Naima, Škarica je 10. X 1949. u prostorijama Zbora liječnika u Zagrebu održao predavanje pod naslovom »Da li je u Zadru za vrijeme opsade g. 1202. vladala kuga?«, koje je štampano u *Liječnički vjesnik*, god. LXXII, br. 1, Zagreb 1950, str. 39, 40). Međutim, G. Praga, (Storia di Dalmazia, str. 87) bez ikakvih izvornih dokaza kaže da je Zadar unutar zidina bio opustošen od kuge!

⁵⁸ T. Archidiaconus, op. cit., str. 84.

⁵⁹ P. Skok, op. cit., str. 170, 171.

bedeme križeve.⁶⁰ Ni taj religiozni čin, izazvan krajnjim očajanjem, ne nađe odaziva ni smilovanja⁶¹ kod napadača, nego produžiše borbu s nesmanjenom žestinom.

Kad su Zadrani uvidjeli da im je uzaludan svaki otpor, zatražiše pogodbu pod istim uvjetima koje su ranije bili utanačili i odbili po savjetu onih čija je želja bila da rasprše križarsku vojsku.

No s morske strane Mlečani nastaviše borbu, postaviše ljestve uz bedem i čim su se popeli na vrh zidina stadoše napadati Zadrane, te, kako navodi Canal, osvojiše grad, protjeraše iz njega stanovnike i izručiše ga svome gospodaru Henriku Dandolu⁶² na milost i nemilost.⁶³ Preživjeli zadarski građani⁶⁴ koji su pravovremeno iz njega⁶⁵ izbjegli,⁶⁶ uskoro su postali strah i trepet za Mlečane.⁶⁷

⁶⁰ Po Bianchiju su još za vrijeme napada Zadrani stavili križeve na gradske zidine kao da su križarima htjeli time reći: kršćani smo, kršćani smo, ali i to bi uzalud (op. cit., str. 27).

⁶¹ SCD III, str. 20—23.

⁶² Bianchi pod 24. XI 1202. opisuje kako su se Zadrani, zbunjeni zbog žestokih i snažnih napada neprijatelja, te očajni od straha zbog kobne bolesti, dali u nagli bijeg i sklonili na brda. Drugi pak su se predali i otvorili vrata duždu uz uvjet da se živi spase (op. cit., str. 27).

⁶³ O tome piše Dandolo ovako: »... *Jadrenses itaque, pondus prelii non ferentes, mane sequenti, se voluntati ducis, sine condicione aliqua* (S. A.), *submiserunt...*« (A. Dandoli, *Chronica per extensum descripta*, RIS, fasc. 325, t. XII, p. I, str. 277). *Chronicon* pak Patavinum (1174—1390) pod 1203. godinom govori samo ovo: »... *Et Henricus Dandolo Dux Venetiarum cum Comitibus Sancti Pauli, et Flandriae, et Marchione Montisferrati hostiliter et per vim cepit Zaram et eam penitus destruxit* (S. A.)...« (*Chronicon Patavinum ab anno Christi MCLXXIV, usque ad MCCCXCIX. auctore anonymo. Nunc primum luci redditum ex manuscripto codice Bibliothecae Estensi, L. A. Muratori, Antiquitates Italicae medii aevi sive dissertationes IV, Mediolani MDCCXLI, str. 1125*).

⁶⁴ P. Skok, op. cit., str. 96, 97, 170, 96, 97.

⁶⁵ Evo što kaže Dandolo: »... *Cives utique Jadre, ducis gratiam non mereri formidantes, et de regno favore confissi, ex urbe exiverunt...*« (A. Dandoli, op. cit., RIS, fasc. 325, t. XII, p. I, str. 277), tj. oni su napustili grad nakon rušenja njegovih zidina!

⁶⁶ Tako su se npr. redovnice sv. Dimitrija u Zadru, poslije napuštanja grada, sklonile u Bujane, a njihova opatica čak na Rab (SCD III, str. 79, 80). Bianchi stavlja ovaj bijeg pod 27. XI, te dodaje da su se neke redovnice (sv. Dimitrija) sklonile na Rab u samostan sv. Andrije, a druge u Bujane blizu Biograda u jednu kuću i kapelu, koja je bila njihova svojina. Kanonici pak katedrale bili su gosti za vrijeme opsjedanja kod benediktinaca na Tkonu (C. F. Bianchi, *Fasti di Zara*, str. 27). O ovome sklanjanju redovnika i redovnica piše i L. Benevenia, citirajući izvorne dokumente (*«Il comune...», La Rivista dalmatica II/2, str. 142*). I dok G. Praga (*Storia di Dalmazia*, str. 87, 88) navodi — i opet bez podrške izvora — da su pobijedjeni ali ne i savladani Zadrani napuštali grad i zaklanjali se u sela, u tvrđavice, na poljska imanja i u okolne samostane, a napose u templarsku tvrđavu Vranu, mladi povjesničar E. Peričić, pozivajući se na nedokazani podatak M. Barade, piše da se Nin stavio odlučno na stranu pritisnutih Zadrana za vrijeme osvajanja toga grada. Nadalje, da je u zaštićenoj ninskoj luci našla utočište zadarska mornarica, a kad je grad Zadar osvojen i razoren,

Inače postoje razne verzije u izvorima kako je i kada osvojen Zadar. Tako Villehardouin piše da je grad bio prinuđen da se preda duždu pošto je bio napadnut svim vrstama ratnih sprava.

Prema Robertu de Clariju, nakon što su uvidjeli da neće moći dugo izdržati napadaje križara i dužda, Zadranici su zamolili milost i predali grad.⁶⁸

Annales Herbipolenses opisuju kako su Mlečani i križari opsjedali ovaj grad raznim bojnim spravama i kad su im i bedem probušili, onda su Zadranici predali grad tako da su pojedine spašene osobe dale sve svoje u vlasništvo mletačkog dužda.⁶⁹

Cistercijski Gunther kazuje sasvim drugačije, tj. da su križari opsjedali grad velikim terorom i pritiskom, te da su ga u vremenu od tri dana zastrašivanjem i prijetnjama, napadajući bez pokolja i krvi, natjerali na predaju.⁷⁰

Gesta episcoporum Halberstadensium iznose kako su Mlečani uhvatili zgodnu priliku i uz pomoć križara opkolili Zadar s kopna i s mora, prisili ga na predaju, iako su se bila pojavila neka papinska pisma koja su pod prijetnjom ekskomuniciranja zabranjivala da se to učini.⁷¹

Chronica Albrici monachi govori samo kako su lukavi Mlečani svojevremeno zatvorili križare na otok sv. Nikole (kraj Venecije) i nisu im dopustili da izađu sve dok se nisu zakleli da će s njima zauzeti Zadar (Jazeram). Zatim taj isti pisac kaže da su otplovili, opsjeli i zauzeli Zadar te ga podvrgli Mlečanima.⁷²

Kronika Burkharda (u. 1226) i Konrada (prepozit od 1226—1240) sasvim kratko kaže da su Mlečani na putu za Grčku osvojili grad Zadar (Satiram), smješten na otoku (u moru), na granici Dalmacije i Makedonije, a taj je grad inače bio kršćanski, u kome su naveliko pljačkali.⁷³

I konačno, Toma Arhidakon piše da je ovaj nesretni grad, nezaštićen utvrđenjima, bio na kratak i lak način zauzet od neprijatelja,⁷⁴ dok u genealogiji flandrijskih knezova stoji kako je knez Balduin, pošto se obvezao republici Veneciji, podvrgao Mlečanima

u Nin se šklanjaju i mnogi zadarski građani (E. Peričić, »Nin u doba hrvatskih narodnih vladara i njegova statutarna autonomija«, *Povijest grada Nina*, Zadar 1969, str. 131).

⁶⁷ Gl. T. Archidiaconus, op. cit., str. 85.

⁶⁸ P. Skok, op. cit., str. 96, 97, 154, 155.

⁶⁹ Annales Herbipolenses, SS XVI, 10.

⁷⁰ Guntheri Cisterciensis Historia captae a Latinis Constantinopoleos, J. P. Migne, PL 212, 232, 233.

⁷¹ Gesta episcoporum Halberstadensium, SS XXIII, str. 117.

⁷² Chronica Albrici monachi trium fontium a monacho novi monasterii Hoiensis interpolata, MGH, SS XIII, str. 880.

⁷³ Burchardi et Cuonradi Urspergensium Chronicon, MGH, SS XXIII, 369.

⁷⁴ T. Archidiaconus, op. cit., str. 84.

uz njihovu pomoć⁷⁵ neprijateljski im Zadar, a Martin da Canal ide čak tako daleko da svu pobjedu nad Zadranima, koji se više nisu mogli braniti, pripisuje samo hrabrosti Mlečana i njihova dužda.⁷⁶ Kao i u pogledu osvojenja Zadra tako i glede datuma, kad je taj grad pao, izvori se također razilaze.

Očevidac toga događaja Villehardouin ne kaže izričito točno kad je Zadar pao, ali se iz sadržaja njegova djela vidi da se to dogodilo 18. XI g. 1202, dok de Clari ne daje nikakvo vremensko obilježje za taj čin.⁷⁷ Annales Herbipolenses pišu da su Zadranici predali taj grad »die quintadecima«,⁷⁸ a Gesta episcoporum Halberstadensium kažu da je taj grad bio zauzet na dan sv. Krševana (24. XI),⁷⁹ što se slaže s Tomom Arhiđakonom. On označava taj datum kao božju kaznu koja se protegla na Zadrane, tj. da su tada Mlečani s lađa u grupama izašli i upali u osvojeni grad.⁸⁰ Na osnovi svega izloženoga sigurno se može reći da je Zadar bezuvjetno kapitulirao i zamolio mir, jer se više nije mogao braniti od koncentriranog napada sa strane Mlečana i križara, koji su probili njegove obrambene i dotada neosvojive čvrste bedeme.

Drugo je pitanje kad je pao. Prema Villehardouinu to se zbilo 18. XI, kako piše i P. Skok,⁸¹ a ne dan poslije,⁸² kako navodi Šišić, krivo interpretirajući izvorni podatak u istog ovog pisca.⁸³

Sama pak predaja i vojna okupacija grada izvršena je, kako se to jasno vidi iz Gesta episcoporum Halberstadensium i Tome Arhiđakona, na dan sv. Krševana, čiji leš počiva u tome gradu, kako pišu ista Gesta,⁸⁴ a po Tomi je taj dan kod Zadranica bio najviše

⁷⁵ Append. ad Balduinum-Genealogiae comitum Flandriae, J. P. Migne, PL 209, Paris 1855, str. 978.

⁷⁶ P. Skok, op. cit., str. 170, 171.

⁷⁷ P. Skok, op. cit., str. 96—98, 154.

⁷⁸ Annales Herbipolenses, SS XVI, str. 10. Komentator i izdavač ovih anala stavio je s lijeve strane za ovo »Nov. 25« (Annales..., SS XVI, 10), a zapravo »die quintadecima« je 18. XI (Gl. H. Grotefend, Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, Hanover^b 1941, str. 135).

⁷⁹ Gesta episcoporum Halberstadensium, SS XXIII, str. 117.

⁸⁰ T. Archidiaconus, op. cit., str. 84.

⁸¹ P. Skok, op. cit., str. 124, bilj. 92.

⁸² I dok L. Benevenia kaže da su se poslije 9 dana »in sull'alberggiare del 19 novembre« križari stali pokretati s opsadnim spravama prema istočnim vratima i tući grad (»Il comune...«, *La Rivista...* II/2, str. 136), dotle F. Šišić piše da se 19. XI počeo rušiti zid s morske strane, a i da je toranj jako raspucao, te neprijateljima nije više bilo teško provaliti u grad. Zadranici su time bili prisiljeni da se odluče na bezuvjetnu predaju, moleći jedino da im se poštedi život. Ali kad su Mlečani provalili u grad, zaboravili su »svoju rieč« i razbijesnjene čete »ne poštediše nikoga i ništa« (Poviest Hrvata I, str. 178). Međutim Barada, služeći se sigurno Šišićem, začudo piše da su Zadranici na »19. X« ponudili predaju svoga grada (M. Barada, »op. cit.«, *Alma mater croatica* VII/5—8, 7).

⁸³ F. Šišić, Zadar i Venecija..., str. 247, 248 i bilj. 1 i 4.

⁸⁴ Gesta episcoporum Halberstadensium, SS XXIII, str. 117.

svetkovan.⁸⁵ Nakon predaje Zadra dužd je priznao križarima da ne bi grad mogao biti zauzet bez božje i njihove pomoći. Upozorujući ih da je već zima i da prije Uskrsa ne mogu dalje krenuti, on im je predložio da međusobno podijele na dva dijela ovaj vrlo bogati i svim dobrima odlično snabdjeveni grad.

Istom tada udoše Mlečani i križari u Zadar (24. XI).⁸⁶ Prvi dobiše predjel prema luci, gdje su im bile lađe, a preostali dio uzeše Francuzi — križari. Naime, oni su sada napustili logorovanje i na poziv dužda sa svih strana ušli u grad, prema kazivanju Martina da Canala.⁸⁷

Ni Villehardouin, ni Robert de Clari, a ni Martin da Canal uopće ne govore o ponašanju Mlečana i križara u okupiranom Zadru. Međutim Annales Herbipolenses otvoreno kažu da su i jedni i drugi opljačkali taj grad, čije su zidine i kuće tako iz temelja uništili da je svaka druga nestala.⁸⁸ Gesta episcoporum Halberstadium pak pišu da su međusobom razdijelili plijen nakon što su okupirali grad, podijelili ga na dva dijela i ondje se nastanili.⁸⁹

Već spomenuta kronika Burkharda i Konrada također kaže da su po zauzeću Zadar uvelike opljačkali,⁹⁰ dok cistercit Gunther priča da su grad, nakon što je izručen pobjednicima, Mlečani iz nepomirljive mržnje⁹¹ do temelja porušili.

Od svih je pisaca ipak Toma Arhiđakon najotvorenije iznio kako su Mlečani, čim su ušli u zauzeti Zadar, srušili sve gradske zidine i kule kao i sve kuće unutar grada,⁹² a jedino su ostavili na miru crkve.⁹³

⁸⁵ T. Archidiaconus, op. cit., str. 84.

⁸⁶ Bianchi pod 24. XI 1202. stavlja također ulazak križara i dužda u Zadar (op. cit., str. 27), a tako i L. Benevenia po datiranju tzv. halberstadske kronike («Il comune...» *La Rivista*... II/2, str. 137). Vj. Klaić pak priča da su se Zadranjci hrabro branili 4 dana, a peti dan, »viđeći da nema ni odkuda pomoći«, predadoše se »na milost i nemilost (24. studenoga)« (Povjest Hrvata... I, str. 190), dok F. Šišić kao da je zaboravio što je prije rekao u pogledu Mlečana, koji su mu već 19. XI provalili u grad i sve pobili na što su naišli, pa lakonski kaže: »... 24 studenoga udoše vojske u grad i smjeste se na svoja određena mjesta« (Povjest Hrvata... I, str. 179).

⁸⁷ P. Skok, op. cit., str. 98, 99, 154, 155, 98, 99, 170—173.

⁸⁸ Annales Herbipolenses, SS XVI, 10.

⁸⁹ Gesta episcoporum Halberstadium, SS XXIII, str. 117.

⁹⁰ Burchardi et Cuonradi Urspergensium Chronicon, SS XXIII, str. 369.

⁹¹ Guntheri Cistercitis Historia..., J. P. Migne, PL 212, 232.

⁹² Bianchi iznosi, kako je nemilosrdni Dandolo po ulasku u grad Zadar s križem na grudima pozvao svoje da pljačkaju crkve i kuće, da poruše zidine, te sruše sa zemljom palače i hramove kao i da pokolju građane (Fasti..., str. 27).

⁹³ T. Archidiaconus, op. cit., str. 84. Međutim papa Inocent III, kada piše duždu Henriku Dandolu iz Anagnia 24. II 1204, podsjeća ga da je za vrijeme zauzimanja Zadra uništio njegove crkve i oltare, na što se dužd u svom odgovoru (Carigrad, travanj 1204) nije uopće trudio da to pobije (SCD III, 39, 40, 42—44). I. Ostojić pak, umjesto da se posluži ovim doduše općenitim izvornim podatkom, uzeo je ispravu od rujna 1208. (SCD III, 79, 80)

Pobjednici su se osvetili rušeći i pljačkajući bespomoćni i od stanovništva napušteni Zadar u koji su se nastanili Mlečani u jednom, a križari u drugom dijelu grada, pa ipak među njima nije duže vremena vladao mir i sloga.

Naime, treći dan po ulasku u Zadar (27. XI)⁹¹ nastale su razmirice između Mlečana i križara, za vrijeme kojih je ubijeno gotovo 100 ljudi.⁹⁵ Zapravo, borba se vodila između Mlečana i običnih križara⁹⁶ koje su njihovi baruni iskorištavali i sve blago grada Zadra za sebe zadržali, a njima nisu ništa dali.⁹⁷ Zadarske ulice su odzvanjale od vike, cike, zveketa i udaraca mačevima, kopljima, strijelama i džilitima kojima su se obostrano zasipali do kasno u noć 27. XI, a pločnici pojedinih ulica bili su zakrčeni mnoštvom ranjenih i ubijenih. Jedni navode da je bitka trajala noć i pol.⁹⁸ Tom prilikom su Mlečani izvukli kraći kraj i daljnje krvoproliće su uspješli spriječiti dužd a još više baruni, ali svi skupa jedva i uz najveći napor. Na samom pak smirivanju radili su još čitavu nedjelju⁹⁹ i zatim je došlo do stalnoga mira među njima.¹⁰⁰

i povelju od 21. III 1207. (iz Farlatijeva *Illyricum sacrum* IV, Venetiis, 1769, 13, 14; SCD III, 63, 64), te je ustvrdio da su križari 1202. porušili Zadar »I oštetili samostan sv. Dimitrija i Tome«, tj. razorili ga (I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima* II, Split 1964, str. 93, 94). No to tu uopće tako ne piše u pogledu ovoga samostana. Unatoč tome i E. Peričić, koji se je poslužio Ostojićem i navedenim ispravama, ovo je prihvatio i naveo čak da je tada »nastradala« i »stara katedrala, do temelja je razoren samostan sv. Nikole, a sv. Dimitrije i sv. Tome do te mjere da se u njima nije više moglo stanovati« (E. Peričić, »Samostan svete Marije u Zadru od njegova osnutka do danas«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, XIII—XIV, Zadar 1967, str. 21). Isto tako, kada je Ostojić, upirući se na neke povelje, napisao da je »po nalogu Mlečana« zajedno s gradom nastradao 1202. »od križara i sv. Krševan« (»op. cit.«, str. 46), to je također prihvatilo za gotovo E. Peričić (»op. cit.«, *Radovi...* XIII—XIV, str. 21). U vezi sa svim ovim mi nemamo ni jedan izravni izvorni podatak koji donosi da je 1202. stradala katedrala, a još manje ona dva samostana u Zadru, tj. sv. Dimitrija i sv. Krševana, dok je za sv. Nikolu I. Ostojić svoju tvrdnju bazirao držeći čvrsto Bianchija (Zara christiana I, Zara 1877, str. 401), koji opet, služeći se Tanzlingerom (18. st.), kaže da su ženski samostan i crkva sv. Nikole 1202. god. razoreni (Gl. I. Ostojić, op. cit., str. 85).

⁹⁴ Bianchi stavlja pod ovaj datum također taj sukob Mlečana i križara po zadarskim ulicama i smatra da je to božja kazna zbog njihove tvrdoglave neposlušnosti prema crkvi (op. cit., str. 27).

⁹⁵ *Annales Herbipolenses*, SS XVI, 10.

⁹⁶ P. Skok, op. cit., str. 156, 157.

⁹⁷ *Annales...*, SS XVI, 10.

⁹⁸ F. Šišić piše da se ova svađa, nastala 27, utišala tek 30. XI (Poviest Hrvata I, str. 179).

⁹⁹ F. Šišić kaže da su se tek 30. XI smirile »bijesne čete« (Zadar i Venecija..., str. 249).

¹⁰⁰ P. Skok, op. cit., str. 98, 99, 156, 157, 98, 99.

U međuvremenu su siromašni križari zaslugom svojih baruna trpjeli od oskudice i gladi. Kako su se zbog toga mnogo žalili, isposlovali su brodove i prevezli se u Ankonu. Tako je s dozvolom otišlo 1000 krstaša, a mimo dozvole više od hiljadu. Naime, postojala je naredba da se nitko ne smije usuditi da drugoga oslobodi vojske. Od brodova koji su prevozili križare dva su propala, a dok su druge lađe još bile u zadarskoj luci, od velikih brodova tri su ondje također stradala.¹⁰¹

No mnogo običnih križara uspjelo je pobjeći¹⁰² i na trgovačke lađe, a na jednoj takvoj na kojoj je bilo njih oko 500, svi su se utopili. Neki su opet od križara pobjegli kopnom s namjerom da preko »Slavonije« (Ensclavonie), tj. Hrvatske prođu. Ali ih Hrvati napadoše i mnoge poubijaše, ostali su se vratili u Zadar. Iz navedenih i sličnih razloga broj križara se iz dana u dan smanjivao. Pored običnih vojnika tabor su napuštale i neke visoke križarske ličnosti, koristeći se raznim izlikama i smicalicama, da se više nikada ne vrate natrag.¹⁰³

Tada su proveli svoju prijašnju odluku opet od Vauxa, Simon de Monfort i Engelraut de Boves¹⁰⁴ i zajedno s velikim brojem vojnika i još nekih drugih napustili su križarsku armiju i došli u Ugarsku gdje ih je kralj s počastima primio.¹⁰⁵ Tu je bio i jedan od opata za koga Gesta episcoporum Halberstadensium samo kažu, ne imenujući ga, da je javno s ostalim svojim kolegama tražio da se križari moraju povući zbog svega onoga što su Mlečani učinili u Zadru. Dosljedan je bio u svome stavu i mnoge je križare poveo sa sobom u Ugarsku. Tamo se s njima lijepo postupalo i poslije nekog vremena odatle su pošli i izvršili svoj zadatak.¹⁰⁶

Oni križari koji su ostali, provodili su zimu u Zadru¹⁰⁷ i čuvali ga od ugarskoga kralja. U međuvremenu su tamo stigli poslanici

¹⁰¹ Annales Herbipolenses, SS XVI, str. 10.

¹⁰² F. Šišić tvrdi da je Robert de Clari naveo kako je čak u jednom danu napustilo do 2000 križara svoje zastave (op. cit., str. 249).

¹⁰³ P. S k o k, op. cit., str. 104—107.

¹⁰⁴ Villenardouin stavlja ovaj događaj iza Uskrsa 1203. godine i navodi uz Simona de Monforta, koji je sklopio ugovor s ugarskim kraljem, neprijateljem križara, te se prebacio k njemu i napustio križarsku vojsku, još i nekoliko velikaša i opata iz Vauxa, a i mnoge druge. Ali za Enguebranta de Boves i njegova brata Hugu samo piše da su napustili križarsku vojsku sa svojim ljudima. No zato ne kaže kuda je Enguebrant otišao (P. S k o k, op. cit., str. 110—113), kao što to pišu Annales Herbipolenses, iz kojih se vidi da se to dogodilo prije 30. II 1203. godine.

¹⁰⁵ Annales Herbipolenses, SS XVI, str. 10.

¹⁰⁶ Gesta..., SS XIII, str. 117, 118.

¹⁰⁷ Chronicon Gallicum ineditum također kaže da su se križari »... Ainsi sejournerent celui yver a Gadres...« (G. L. Fr. Tafel — G. M. Thomas, op. cit., str. 340).

s pregovora kod njemačkog vladara Filipa Švapskoga¹⁰⁸ i Aleksija,¹⁰⁹ sina svrgnutoga carigradskog cara i brata Filipove supruge.¹¹⁰ S njima je 1. I 1203. g. stigao u Zadar Filipov¹¹¹ poslanik. On je nosio pisma u kojima ovaj vladar moli markiza od Monteferrata i križare da pomognu njegovu rođaku Aleksiju da se dočepa krune.¹¹²

Dužd i baruni sazvaše sabor u palači gdje je Dandolo odsjeo i tom su prilikom pročitana ta pisma.¹¹³ Filip nije štedio obećanja samo da privoli križarsku vojsku za svoj plan, tj. da Aleksiju povrate bizantinski imperij i da se sklopi ugovor.

Dana 2. I ponovo je sazvan sabor na kome su se čula razna mišljenja. Jedan od govornika bio je opat Vauxa koji je prije polaska za Ugarsku udgovarao križare od njihova plana i predlagao im da se iz Zadra ide za Siriju. No i druga strana je imala svoje razloge i predlagala da se odobri ugovor.

U vojsci se tada stvori razdor, stalno potpirivan od strane spomenutog opata i drugih.¹¹⁴

Kad su vojnici saznali da su se markiz od Monteferrata s ostalim barunima već zakleli na onaj ugovor, te da će svakako ići u Grčku,¹¹⁵ održali su sastanak i jednodušno se zavjerili da nikada tamo neće poći.¹¹⁶

Unatoč tome baruni na čelu s markizom od Monteferrata sklopiše u duždevoj privremenoj palači pismeni ugovor u obliku povelje s pečatima, pri čemu su prisustvovali i poslanici Filipa i Aleksija. Ujedno je određen datum kad carević treba da dođe u Zadar, tj. za dvije nedjelje poslije Uskrsa.¹¹⁷

Time je u Zadru bilo prividno riješeno tzv. pitanje sudbine bizantinskog carstva.

¹⁰⁸ Tako je markiz od Monteferrata 25. XII boravio kod kralja Filipa i kako piše de Clari ondje razgovarao sa Aleksijem kako bi mu se moglo povratiti zemlju i koje bi koristi od toga imali križari (P. S k o k, op. cit., str. 157—159).

¹⁰⁹ F. Š i š i ć kaže da su na sam Badnjak dojedrili »poslanici nesretnog vizantijskog carevića Aleksija u Zadar i uzeše s križarima ugovarati, kako da se najposlije rieši grčko pitanje« (Poviest Hrvata... I, str. 180).

¹¹⁰ P. S k o k, op. cit., str. 104, 105, 100, 101.

¹¹¹ O poslanstvu kralja Filipa i njegovoj misiji u Zadru pišu dosta opširno i Gesta episcoporum Halberstadensium (SS XXIII, str. 117, 118).

¹¹² Annales Herbipolenses, SS XVI, str. 10.

¹¹³ U »Exuviae sacrae Constantinopolitanae« (I vol., Genève 1877, str. 77) stoji: »Audiens (Philippus) exercitum nostrum, Jazira (S. A.) expugnata, circa fines Graecie conversari, sepe dictum juvenem (Alexium: S. A.) cum nunciis et epistolis suis direxit ad principes ut eum, si fieri posset, in regnum patris sui reducere molirentur« (J. Tessier, Quatrième croisade. La diversion sur Zara et Constantinople, Paris 1884, str. 151, 152, bilj. 3).

¹¹⁴ P. S k o k, op. cit., str. 100—105.

¹¹⁵ Za osvojenje Bizanta, tj. Grčke bio je i dužd Dandolo, koji im je, po Clariu, iznosio sve prednosti i koristi ako onamo pođu (P. S k o k, op. cit., str. 156—159).

¹¹⁶ Annales Herbipolenses, SS XVI, str. 10.

¹¹⁷ P. S k o k, op. cit., str. 104, 105.

Sad je došlo na red da se riješi nešto teže, a to je — kako se pomiriti s papom Inocentom III. Naime, on ih je prokleo zbog osvojenja Zadra, a ne i zbog istarskih gradova, što je malo čudno!

Kao ni u prvašnjim odlukama tako ni u ovoj obični križari nisu sudjelovali, nego se samo baruni dogovoriše da pošalju poslanstvo papi u Rim i da ih ono opravda zbog upada, odnosno zauzimanja Zadra.¹¹⁸ Križari su, naime, bili svjesni da su isključeni iz crkve zbog osvajanja Zadra i da su time pozlijedili interese ugarskog kralja, koji je također primio znak križa i podvrgao se papinskoj stolici.

Stoga su i odlučili da upute papi poslanike s molbom da se sažali nad njima zbog toga što su bili prisiljeni da to učine, svjesni da su time sagriješili, mole da ih oslobodi ekskomunikacije.¹¹⁹ Za svoje su poslanike izabrali dva viteza i dva svećenika.¹²⁰ Čim su bili primljeni kod pape, oni su po naređenju baruna izložili svrhu svoga dolaska te ga zamolili u ime tih križarskih odličnika da im nakadno odobri osvojenje Zadra, jer su to učinili zbog otpadništva onih koji su pošli u druge luke kao i zbog toga što drugačije nisu mogli držati na okupu križarsku vojsku. Istovremeno su ga zamolili da im izda svoju zapovijed koju su pripravni izvršiti.¹²¹

U izvorima postoji kontradiktornost u odnosu na pismeni odgovor koji je papa preko poslanika uručio križarima u Zadar i onima koji su poslanike uputili u Rim. Tako Villehardouin piše da je papa uvjeravao poslanike da dobro zna kako su zbog otpadništva drugih morali ovako raditi, što ga je ražalostilo. Zato šalje svoj pozdrav barunima i križarima i daje im odrješenje, a kao zapovijed — da drže križarsku vojsku na okupu, jer dobro znade da se bez te vojske ne može provesti služenje Bogu. Ujedno je ovlastio soissonske biskupa Nevelona i magistra Ivana da mogu prema svome nahođenju vezati križare prijetnjom ekskomunikacije ili ih pak odrješiti, sve dok u Zadar ne stigne njegov poslanik — kardinal.

Robert de Clari piše kako su se križari odličnici i Mlečani bili dogovorili da zbog izopćenja povezanog s osvojenjem Zadra upute poslanike u Rim i isposlušuju odrješenje. Oni su i uspjeli u tome,

¹¹⁸ P. Skok, op. cit., str. 108, 109.

¹¹⁹ Gesta episcoporum Halberstadensium, SS XXIII, str. 117.

¹²⁰ I dok Robert de Clari zna kao poslanika samo biskupa od Soissons i Roberta od Bovesa (P. Skok, op. cit., str. 156, 157), Cistercit Gunther navodi čak trojicu i to dva svećenika i jednog laika. Prvi je bio opat Martin, drugi soissonske biskup i treći magister Ivan »Parisiensis« (Guntheri Cistercitis Historia..., J. P. Migne, PL 212, 233, 235) kojega Villehardouin naziva »Johans de Friaise« (P. Skok, op. cit., str. 108). F. Šišić je pak pobrkao tituliranje Ivana iz Noyona, kancelara kneza Balduina Flandrijskoga, koga naziva Ivan Fiacette i daje mu naslov biskupa noyonskoga, dok onoga opata Martina naziva Martin Litz i kaže da se je ovaj s još nekoliko svećenika pridružio ovome poslanstvu (Zadar i Venecija..., str. 250).

¹²¹ P. Skok, op. cit., str. 108—111.

pribavili su pismo po kome su svi križari i Mlečani bili odriješeni. Međutim, Martin da Canal kaže samo da se vijest o osvojenju Zadra raširila na sve strane i da je doprla i do pape. On je znao da su se križari zaustavili u Zadru zbog zime i on je odlučio nagovoriti ih da mjesto u Jeruzalem iz Zadra krenu za Carigrad.¹²² Gunther iznosi dosta opširno kako su poslanici molili papu za oslobođenje od ekskomunikacije i to ne bez uspjeha.¹²³ Annales Herbipolenses o tome uopće ništa ne pišu, a Gesta episcoporum Halberstadensium govore kako je papa vratio poslanike križarskoj vojsci koju je zbog ukazanog jamstva što se pokorila papinskim zapovjedima oslobodio ekskomunikacije.

Iako Mlečani nisu mnogo cijenili milost oprostjenja, ono je i njima podijeljeno, dodaju ova Gesta.¹²⁴

Chronica Albrici navode da su križarske vođe poslali papi u Rim svoje legate i o svemu ga izvjestili, te kako im je ovaj milostivo odobrio i onaj prijestup što su umjesto Mlečana osvojili grad Zadar (Jazeram), znači progledao im je kroz prste što su bili protiv ugarskog kralja.¹²⁵

Međutim, papinska pisma (veljača 1203) o tome oprostjenju govore drugačije. Papa najprije prigovara križarima što su se umjesto za Jeruzalem odlučili da krenu u Egipat. Zatim, umjesto da osvajaju saracensku zemlju, oni su zauzeli kršćanski Zadar. Dalje im zamjerava što su odmah po dolasku pripremili svoju vojsku da zauzme grad, razapeli šatore, opkolili Zadar sa svih strana a njegove zidine probušili, ne bez mnogo prolivene krvi. Prekorava ih i zato što nisu poštivali ni križ, uzet kao znak da će u Svetu zemlju poći i ugarski kralj Emerik kao i njegov brat vojvoda Andrija, a nisu marili ni za ugled papinske stolice, koja im je uz prijetnju isključenja branila da ne napadaju kršćanske zemlje. No oni se toga nisu držali, već su silom pritijesnili Zadrane. Naročito im je papa zamjerio to što su ispred njihovih očiju Mlečani razvalili zadarske zidine, oplijenili crkve i porušili kuće pa su onda s njima dijelili plijen. Iako je on zbog svega toga dosta uznemiren, ipak se nada da su oni ovaj svoj grijeh spoznali i da su pripravnici pokajati se, kako su mu to izjavili soissonski biskup i drugi koji su u Rim dolazili da mu to u njihovo ime saopće. Naime, on je razabrao preko ovih poslanika da križari nisu bili potaknuti vlastitom voljom, nego su tek prisiljeni nevoljom morali udariti na Zadar, iako im smionost ne opravdava toliku okrutnost. Stoga ih opominje da svoj grijeh očiste i preko svojih pisama im nalaže da povrate Zadranima sve ono što su opljačkali te da nešto slično u budućnosti više ne rade.

¹²² P. S k o k, op. cit., str. 110, 111, 156, 157, 172, 173.

¹²³ Guntheri..., J. P. Migne. PL. str. 212, 235.

¹²⁴ Gesta..., SS XXIII, str. 117, 118.

¹²⁵ Chronica Albrici monachi..., SS XXIII, str. 880.

Sve ovo im poručuje preko svoga poslanika kardinala Petra Capuano, koji će u njegovo ime zatražiti od francuskih križara da se pred njim usmeno i pismeno zakunu kako će slušati zapovijedi papinske stolice i okaniti se daljnjeg ratovanja po kršćanskim predjelima. Također im naređuje da zamole ugarskog kralja za oprostjenje zbog nanesene uvrede. Naime, nešto prije toga kralj Emerik je preko pape zahtijevao da mu križari vrate Zadar u cjelini i u onakvu stanju u kakvom je bio prije opsade, sa svim onim što su iz njega ponijeli.¹²⁶

Mlečani pak, nisu ni pomišljali da se pokaju ili da zamole da ih papa oslobodi ekskomunikacije, nego su se čak hvalisali što su ono zlo učinili i razmetali se tim svojim najgorim činom. Zbog toga je kardinal Petar Capuano trebao, čim stigne u Zadar,¹²⁷ da javno izreče anatemu nad Mlečanima.

Ipak do toga nije došlo jer je sam križarski vođa Bonifacije de Monteferrat pismeno zamolio papu da odgodi anatemiziranje jer bi se zbog toga cijela križarska vojska razišla. Dalje je izjavio da su mu i Dandolo i neki mletački odličnici saopćili kako namjeravaju uputiti svoje poslanstvo u Rim i zamoliti oprostjenje zbog osvajanja grada Zadra.¹²⁸

U travnju 1203. godine petorica križarskih prvaka iz Zadra (apud Jaderam) uputila su papi pismo ovjereno svojim pečatima. Izvještavaju ga da su svjesni zbog čega su kod Zadra ekskomunicirani i zato se sa svojim nasljednicima obvezuju svetoj stolici da će joj dati zadovoljštinu. Dalje kažu da su o svemu obaviješteni i preko papinskog legata kardinala Petra te radi toga mu šalju ovu izjavu. Oni opravdavaju čin križarskog vojskovođe markiza de Monteferrata, koji je odgodio da se papina pisma čitaju, dok njegova svetost ne odredi što u ovakvu stanju treba raditi. Naime, da su se u ono vrijeme pokazala pisma duždu i Mlečanima, mornarica bi se razišla i vojska bi se raspala. Preko svoga poslanika magistra Ivana »Novionensem« saznali su da je on u ime markiza molio papu da odgodi ekskomuniciranje Mlečana, ali ga papa nije htio saslušati.

Unatoč tome oni i markiz de Monteferrat su pripravnici da bez oklijevanja poslušaju što god im on naredi.¹²⁹

Međutim, iz izvještaja Martina de Canal vidi se da papa ne samo što Mlečane nije ekskomunicirao, nego je u Zadar uputio čak svoga poslanika s malim carevićem Aleksijem, čiji su roditelji molili papu da mu pomogne povratiti carstvo.

¹²⁶ SCD III, str. 20—24, 19.

¹²⁷ J. Tessier piše da je on stigao u Zadar s ostalim poslanicima vjerojatno krajem ožujka ili prvih dana travnja (La Quatrième croisade. La diversion..., str. 199).

¹²⁸ F. Šišić, Zadar i Venecija..., str. 251, 252.

¹²⁹ SCD III, str. 27—28.

Taj legat je došao i pročitao papino pismo upućeno duždu i križarskim barunima. U tome listu im je preporučio da carevića posade na prijestol u Carigradu, te im u vezi s tim daje isto takvo odrješenje od grijeha kao da bi iz Zadra otplovili za Palestinu.

Na to se Dandolo posavjetovao s barunima i svojim mletačkim plemićima te im je na kraju preporučio da prihvate poruku pape kao duhovnog oca i da mu se pokore onako kako on poručuje. Kad je dobio pristanak, zatraži da se carević pojavi pred njih i tada ga stari, slijepi dužd¹³⁰ uzme u svoj naručaj.¹³¹

O dolasku Aleksija u Zadar¹³² piše i Villehardouin. On kaže da je carević, koga je poslao kralj Filip, stigao u Zadar prije nego što će dužd i markiz de Monteferrat isploviti iz zadarske luke, te da je primljen s velikim veseljem i počastima.¹³³ Gunther¹³⁴ također dosta opširno o tome govori, a Annales Herbipolenses navode da je Aleksije ovamo stigao iz Njemačke 20. travnja,¹³⁵ dok Gesta episcoporum Halberstadensium donose da je carević došao u Zadar (Jadharam) na dan sv. Marka, tj. 25. IV i da su ga Mlečani primili s ogromnim veseljem i svečanostima.¹³⁶

Svakako je, dakle, bila druga polovica travnja 1203. godine kad je prvi i posljednji put jedan bizantski prijestolonasljednik posjetio ovaj tada sasvim porušeni grad.

Upravo se tada u samom Zadru, zauzetom na onako perfidan način, Dandolo ponovo okitio titulom »dei gratia Venetorum, Dalmatiae atque Croatiae dux«.¹³⁷ Naime, kako znamo on se bio još 1203. godine odrekao upotrebe titule s dodatkom »Dalmatiae« sve dotle dok ne osvoji gradi Zadar, a poslije toga u poveljama primjenjuje upotpunjenu titulu.

U isto vrijeme, travnja 1203, Inocent III je svoje novo pismo uputio križarima i zahtijevao da konačno ispune svoj zavjet tako da dobiju oprostjenje za svoj teški grijeh.

U pogledu pak ekskomuniciranih Mlečana, kojima su već isplatili prevozninu, mogu se križari služiti njihovim lađama i čim stignu u Palestinu treba da s njima prekinu sve odnose. Što se tiče Aleksija, s kojim je čuo da pregovaraju, naredio im je da se okane toga jer je grčka zemlja također pod zaštitom svete stolice i njoj podložna.¹³⁸

¹³⁰ O dolasku Aleksija u Zadar, gdje se sastao s duždem i križarima piše i A. Dandolo u svojoj *Chronica per extensum descripta* i u *Chronica brevis* (RIS, fasc. 325, t. XII, p. I, str. 277, 367).

¹³¹ P. Skok, op. cit., str. 172—175.

¹³² O tome piše opširno i C. F. Bianchi (op. cit., str. 28) koji stavlja dolazak Aleksija u Zadar u početak travnja 1203. godine.

¹³³ P. Skok, op. cit., str. 112, 113.

¹³⁴ Guntheri..., J. P. Migne, PL 212, 235.

¹³⁵ Annales Herbipolenses, SS XVI, str. 10.

¹³⁶ Gesta..., SS XXIII, str. 118.

¹³⁷ SCD III, str. 26.

¹³⁸ F. Šišić, Zadar i Venecija..., str. 252, 253.

Kako vidimo, postoji kontradiktornost izvora s papinskim pismima i u pogledu postavljanja Aleksija na carigradski prijestol. Čudno je pak i to, ako je istinito kazivanje da Canala, da se papa, koga je taj carević došao moliti upravo za takvu pomoć, protivio tome poduhvatu i pledirao za križarski rat u Palestini. No ako se pažljivo pogleda ovo papino pismo upućeno križarima, onda se može zaključiti da se on nije protivio povratku Aleksija u Carigrad pomoću tih istih križara, ali je bio protiv toga da oni okupiraju Bizantinsko Carstvo i da ga opljačkaju, jer je on već unaprijed stavio tu državu pod svoj protektorat!

5.

Još prije dolaska carevića Aleksija u Zadar križari su spremili i nakrcali svoje lađe, napustili zadarsko tlo 7. IV i nastanili se u njegovoj luci,¹³⁹ pripravnici da krenu prema Carigradu.

Gunther navodi da je polazak samo uglavljen i da se smatra potrebnim da križarska vojska što prije otplovi iz osvojenoga Zadra (Jazira) prema Aleksandriji.¹⁴⁰

Annales Herbipolenses donose točan datum polaska križarskih brodova iz Zadra, tj. 20. IV, kojeg je dana stigao i Aleksije,¹⁴¹ dok Gesta episcoporum Halberstadensium govore da su svi križari izašli iz grada 15. III 1203,¹⁴² čim je vrijeme za plovidbu bilo pogodno.¹⁴³

Villehardouin samo kratko iznosi da su se »tada« počele kretati lađe i brodovi i da je odlučeno da će se zaustaviti u krfskoj luci.

Martin da Canal opisuje da je dužd s dobrom stražom napustio Zadar u proljetno doba, kad se more smirilo i kad je nastupalo ljeto. Nakon što je dan pravac lađama i galijama zaplovio je sa svojim brodovljem po lijepom vremenu i sa razapetim jedrima.¹⁴⁴ Prema tome, križari su 20. IV počeli¹⁴⁵ na lađama napuštati zadar-

¹³⁹ P. Skok, op. cit., str. 110, 111.

¹⁴⁰ Guntheri..., „ P. Migne, PL 212, 238.

¹⁴¹ Annales Herbipolenses, SS XVI, str. 10.

¹⁴² Š. Ljubić piše da »kronika Halbestadska str. 144. hoće da su križobojnici odstupili 15. svibnja (idibus Maii)« i odjedrili put Krfa (»Križobojnici u Zadru«, *Izvjestje* ... 1861—62, str. 13 i bilj. 55), što nije točno jer ona kaže da se to zbilo 15. III.

¹⁴³ Gesta..., SS XXIII, str. 118.

¹⁴⁴ P. Skok, op. cit., str. 112, 113, 174, 175.

¹⁴⁵ S. Romanin kaže da je 7. IV 1203. mornarica »salpava di Zara« (Storia documentata II, str. 64), dok Bianchi stavlja da su se 3. IV 1203. stali Mlečani spremati s brodovima da krenu za Carigrad. Ali da je prije nego što krene, dužd dao sasma sravnati sa zemljom gradske bedeme, kule, najznatnije palače i hramove. Dana 7. IV, poslije potpunog rušenja grada, ne ostavivši Zadranima nikakvu mogućnost da se oporave, dužd napušta u ponedjeljak poslije Uskrsa s brodovljem taj grad (op. cit., str. 28, 29). V. Brunelli, koji se služio pretežno Villehardouinom, vješto, iako prozirno,

sku luku,¹⁴⁶ a iza 25. IV isplovili su odatle dužd i markiz Bonifacije de Monteferrat zajedno s Aleksijem,¹⁴⁷ kome je Dandolo dao toliko galija i brodova koliko mu je bilo potrebno.

Na putu su imali povoljan vjetar, o čemu govori i da Canal.¹⁴⁸ Prije nego što su sasvim napustili Zadar, Mlečani su razorili grad, njegove utvrde¹⁴⁹ i kule, što potvrđuju i Gesta episcoporum Halberstadensium. Samo prema njima Mlečani su to uradili već iza 15. III 1203,¹⁵⁰ a Annales Herbipolenses i Gunther ne navode da se taj čin dogodio u to vrijeme, kako piše P. Skok.¹⁵¹

Isto tako je nerazumljiv Šišić kad, tobože na osnovi Villehardouina, kaže da su Mlečani, napuštajući Zadar, porušili »sve zidine uz more, glavne kuće pa i neke crkve«, dok »su, nasuprot, zidovi prema kopnu popravljani i pojačani«,¹⁵² jer gotovo svi navedeni pisci pa i sam Toma Arhiđakon govore o totalnom rušenju grada i svih njegovih zidina i kuća izuzev crkava!

Jedino kasniji mletački kroničar Andrija Dandolo govori da je dužd po odobrenju svoga mletačkoga naroda dao porušiti zadarske zidine uz more i da je ondje odlučio prezimiti,¹⁵³ a u svojoj tzv. »Chronica brevis« piše samo da je dužd većim dijelom porušio Zadar.¹⁵⁴

izbjegava što je na štetu Venecije u pogledu Zadra, te sasvim kratko kaže da je započelo napuštanje toga grada od križara 7. IV (Storia... I, str. 371), a to piše i G. Novak, koji iznosi da su toga dana izašli iz grada križari i Mlečani, koji su, kako priča Villehardouin, dali razoriti njegove utvrde i tornjeve (»Presjek...«, *Grad Zadar*, str. 18).

¹⁴⁶ Annales Herbipolenses, SS XVI, str. 10.

¹⁴⁷ Vj. Klaić kaže da je Henrik Dandolo »tek 15. svibnja 1203.« ostavio »nesrećni Zadar« i otplovio »preko Krfa na iztok«, te da je prije odlaska dao »razvaliti tvrde bedeme gradske, premda mu bijaše papa zapovjedio da toga ne čini« (Povjest Hrvata... I, str. 190). F. Šišić pak piše prvo da je 20. IV krenula »veća čest križarske vojske put Krfa i Carigrada, dok su se po odlasku vojske dužd i Bonifacije ukrkali s mladim carevićem, 25. travnja, u dvie preostale galije i pošli sa svojim četama« (Povjest Hrvata... I, str. 183, 194).

¹⁴⁸ P. Skok, op. cit., str. 112, 113, 174, 175.

¹⁴⁹ Chronicon Gallicum ineditum piše o tome ovako: »... Quant le may (S. A.) fu entré, tous les pelerins se apparillerent et leurs nefes, et se allerent logier sur le port. Les Venetiens firent abatre les murs de la ville, et puis entrerent es nefes...« (G. L. Fr. Tafel — G. M. Thomas, op. cit., str. 341). Međutim, evo što o tome sasvim kratko kaže Mag. Tolosani chronicon faventium pod 1202. godinom: »... Cum quibus tres partes iverunt Venetum et eciam ipse Dux. Cum autem ad portas Romaniae applicuissent, Cadira prius destructa...« (Rerum italicarum scriptores f. 297, t. XXVIII, p. I, Bologna 1937, 101 — Mag. Tolosani chronicon faventium).

¹⁵⁰ SS XXIII, 118.

¹⁵¹ Op. cit., str. 127, bilj. 117.

¹⁵² F. Šišić, Zadar i Venecija..., str. 253; Isti, Povjest Hrvata... I, str. 183.

¹⁵³ »... Dux autem, consilio tocuis populj veneti tunc presentis, maritimos muros circumquaque dirui fecit, et ibidem yemare disposuit...« (A. Danduli Chronica per extensum..., RIS fasc. 325, t. XII, p. I, 277).

¹⁵⁴ A. Danduli Chronica brevis, RIS fasc. 325, t. XII, p. I, 367.

Iz zadarske luke su križari i Mlečani krenuli uz povoljan vjetar morem dok nisu stigli u Drač, koji im se dragovoljno predao, kako piše Villehardouin. Martin da Canal pak kaže da su putovali iz dana u dan dok ne dođoše u Carigrad.¹⁵⁵

Gunther iznosi kako su križari mislili da idu za Aleksandriju,¹⁵⁶ a u *Annales Herbipolenses* stoji da su Aleksija prijateljski primala sva mjesta, gradovi i tvrđave od Dubrovnika do Krfa,¹⁵⁷ gdje se okupila vojska koja je odatle otišla 25. V.¹⁵⁸

Prema *Gesta episcoporum Halberstadensium* križari su čekali na Krfu, kamo je došao i Aleksije »in septimana pentecostes« (sedmica poslije duhovne nedjelje) i ondje je bio s radošću primljen. Prije dolaska na Krf križari su prošli pored Dubrovnika, a odatle pored susjednoga »Malee«, Drača i »Mutinam« (danas Modoni u Meseniji) i nekih otoka.¹⁵⁹

Chronica Albrici pak kaže da su križari preko Zadra uz povoljnu plovidbu prešli Split (Spaletam) u Dalmaciji, koji se naziva Salona, vrlo stari grad, a zatim su plovili pored Drača,¹⁶⁰ dok *Cronica Burkarda i Konrada* sve pojednostavljuje pišući da su se križari iz Zadra iskricali kod Carigrada,¹⁶¹ što gotovo istim riječima potvrđuje i Toma Arhidakon i dodaje da je to brodovlje zauzelo Carigrad (13. IV 1204),¹⁶² odakle je Dandolo odgovorio konačno papi¹⁶³ na njegovo pismo od travnja 1204, tj. poslije pada toga grada. Naime, Inocent III je vrlo oštro prigovorio Dandolu zbog onog što je s Mlečanima uradio protiv ugarskog kralja, koji je pod njegovom zaštitom, što je odbio njegova legata, a zatim uz pomoć Francuza nasilno zauzeo i uništio Zadar i tako uprljao ruke bratskom krvlju. Podsjeća ga da je porušio zadarske crkve i oltare i time učinio po čitavom svijetu poznati zločin protiv Boga i rimske crkve. Stoga traži od njega da sa svojim Mlečanima učini pokoru.

Eto, na ovakvo pismo odgovorio je Dandolo kao »Venetiarum, Dalmatiae atque Croatiae dux«, lažnom skromnošću, kako je uzeo križ i s križarima prezimio kod Zadra, a zatim mu se osvetio jer se svojevremeno odmetnuo od njega i Mlečana. Izražava nevjericu da je onaj kralj pod njegovom zaštitom jer drži da ni on a ni njegovi prethodnici ne bi primili pod svoju zaštitu one koji samo uzi-

¹⁵⁵ P. Skok, op. cit., str. 112, 113, 174, 175.

¹⁵⁶ Guntheri..., J. P. Migne, PL 212, 238.

¹⁵⁷ L. Benevenia (»Il comune...«, *La Rivista*... I/2, str. 145) stavlja da su upravo 25. V križari stigli na Krf!

¹⁵⁸ *Annales Herbipolenses*, SS XVI, str. 10.

¹⁵⁹ *Gesta*..., SS XXIII, str. 118.

¹⁶⁰ *Chronica Albrici*..., SS XXIII, str. 880; *Vizantijski izvori*... IV, str. 170 (Niketa Honijat).

¹⁶¹ *Bernardi et Cuonradi Urspergensium Chronicon*, SS XXIII, str. 369.

¹⁶² T. Archidiaconus, op. cit., str. 84.

¹⁶³ Bianchi stavlja taj duždev odgovor papi začudo u listopad 1204. godine (op. cit., str. 29).

maju križ da ga nose, a ne i da putuju onako kako su to uradili križari. Podsjeća ga da je njega i Mlečane ekskomunicirao i da su oni to strpljivo i ponizno podnosili sve dok ih nije preko kardinala Petra oslobodio od toga. Izvijestio ga je i glede Aleksija i kako je osvojen Carigrad. Na kraju ovoga jednako opširnog pisma kao što je bilo i ono papino izjavio je da njegova svetost zna da što god je on sa Mlečanima učinio, sve to ide na čast svete rimske crkve i njega. Zato moli da milostivo primi njegove poslanike i da ih isto tako sasluša.¹⁶⁴

Inače, na svom putu do Krfa, koji je trajao više od mjesec dana, križari i Mlečani kao i Aleksije posjetili su neka mjesta na našoj obali. Sve je ovo bilo više na korist Dandolu nego križarima, njihovim vođama i careviću Aleksiju, čiji su pređi nekad gospodarili ovim krajevima, tj. Dalmacijom.

6.

Još dok se križarsko-mletačka mornarica kretala donjim Jadranom, oni izbjegli i izagnani Zadranici raštrkali su se po moru i gdje-god su mogli napadali su Mlečane i ubijali ih.¹⁶⁵

Čak su građani tada još razorenog Zadra, uz podršku vojvode Andrije, kraljeva brata, razorili tvrđavu Časku (na otoku Pagu), a obnovio ju je osorski knez Rogerije Mauroceno kome je ovu tvrđavu s otokom Skerdom darovao Dandolo za vrijeme svoga zadržavanja u Zadru i oprostio ga od svih dažbina glede toga posjeda.¹⁶⁶

Radi ovakvog stanja Mlečani su, došavši s galijama i lađama, sagradili tvrđavu na otoku Ugljanu,¹⁶⁷ gdje su postavili jaku stražu da prijeći Zadranima ulazak u svoj grad, goneći ih u stopu svuda po moru. No, uskoro je Zadranima doplovilo u pomoć 10 gaetanskih lađa,¹⁶⁸ pa su navalili na ovu tvrđavu, porušili je i porazili tamošnje

¹⁶⁴ SCD III, str. 42, 39, 40, 42—44.

¹⁶⁵ T. Archidiaconus, op. cit., str. 85.

¹⁶⁶ SCD III, str. 31, 26.

¹⁶⁷ Vj. Klaić, slijedeći kroniku Dandola koji zna za »insula Malconsejo« (T. Archidiaconus, op. cit., bilj. a), piše kako je mletačka vojska po nalogu duždeva sina Rajnerija Dandola podigla »tik pred gradom na otoku Malconseju (S. A.) malu tvrđavicu, u koju bi smještena posada s brodovljem, da brani Zadranima gusarenje i povratak u rodni grad« (Povjest Hrvata... I, str. 190, 191). F. Šišić također iznosi da je ovu tvrđavu podigao Dandolov sin Rajnerije, koji se poslije sredine 1203. g. vratio opet u Veneciju (Povjest Hrvata... I, str. 194).

¹⁶⁸ Bianchi datira ovo osvajanje 1206. godinom i dodaje da su se Zadranici tom prilikom ujedinili sa Gaečanima i Omišanima (op. cit., str. 30).

Mlečane. Poslije te pobjede ušli su u razoreni Zadar¹⁶⁹ i počeli obnavljati ruševine svojih kuća,¹⁷⁰ onoliko koliko su mogli te se u njih nastanjivali.¹⁷¹

Uskoro su se stali vraćati u svoj grad i ostale izbjeglice¹⁷² tako da se Zadar počeo brzo i snažno obnavljati.¹⁷³

Ostavljeni od ugarsko-hrvatskoga kralja, koji je u to vrijeme imao druge brige, ovoga puta sa nekad ratoborni Zadrani uputili u Veneciju poslanstvo i sklopili s Rainerom Dandolom napismeno mirovni ugovor¹⁷⁴ i zakleli se na vječnu podložnost¹⁷⁵ i vjernost.¹⁷⁶ U ugovoru je stajalo da su zadarski poslanici molili duždeva sina i mletačko vijeće da imaju obzira i milosrđa prema Zadranima, a oni se sa svoje strane obvezuju da će im uvijek biti na pameti »časť

¹⁶⁹ Evo što o tome kaže Dandolo: »Jadrenses, illico, patria exules, Venetos navigantes non modicum infestabant, et ducis natus, missis galeis et navibus, hedificaverunt quodam castellum in insula *Malconseio ante Jadram* (S. A.), ubi, plurima considens acies armatorum, prohibebant Jadrensem urbem ingredi, eos per mare undique insequentes Jadrenses tunc, cum stipendio regis, acceptis decem galeis Gaietanorum, presidium Venetorum impugnant, et optinent, et in urbem iam desolatam redeunt...« (A. Danduli *Chronica per...*, RIS fasc. 325, t. XII, p. I, str. 277, 278).

¹⁷⁰ Vj. Klaić iznosi da se ovaj povratak Zadrana u svoj porušeni grad, koji su stali nastavati i opet utvrđivati, dogodio »na koncu god. 1203. ili na početku god. 1204.« (Povjest Hrvata... I, str. 191).

¹⁷¹ T. Archidiaconus, op. cit., str. 85.

¹⁷² Ali se nije vratio opat sv. Krševana Vincent, koji je poslije rušenja napustio Zadar. On je bio opat ovom samostanu od 1190. god. Kako je samostan ostao tada bez poglavara, kad se je grad stao obnavljati, tada je zadarska općina postavila Luku de Cece, nekadašnjeg kanonika sv. Stošije, na to mjesto (SCD III, str. 442 — 1. VIII 1235).

¹⁷³ G. Novak piše da je već početkom 1204. g. Zadar bio »dovoljno obnovljen« (»Presjek...«, *Grad Zadar*, str. 19).

¹⁷⁴ F. Šišić, *Zadar i Venecija...*, str. 255—256; *Isti, Poviest Hrvata...* I, str. 198—200. I dok Vj. Klaić meće nagodbu Zadrana s Venecijom u god. 1204. i donosi je dosta opširno (Povjest Hrvata... I, str. 191), Šišić smatra da je ovaj ugovor sklopljen »negdje na početku 1205. godine« (Poviest Hrvata... I, str. 198). N. Klaić ga također stavlja u 1205, slijedeći G. Pragu (N. Klaić, »Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom do početka XV stoljeća«, *Zadar Zbornik, MH*, Zadar, 1964, str. 162). Međutim G. Novak donosi u prijevodu glavne točke toga ugovora, ali je sasma izbjegao da ga i datira (»Presjek...«, *Grad Zadar*, str. 19, 20).

¹⁷⁵ Evo što o tome i opet piše Dandolo: »... et timentes stolum, quem Veneti denuo preparaverant, per suos nuncios gratiam implorant, et offerunt perpetuam fidelitatem, obsides et cantacionem laudum exhibere, comitemque de Venetia eligere, et archiepiscopum, qui obedienciam et reverenciam primati debitam Gradensi exhibeat patriarche, et erga Venetorum hostes insurgere, et annuatim III^m pellium cunicularum tribuere; qua oblatione benigne accepta, ad gratiam restituti sunt...« (A. Danduli, op. cit., RIS fasc. 325, t. XII, p. I, str. 278).

¹⁷⁶ T. Archidiaconus, op. cit., str. 85.

Venecije¹⁷⁷ i »dobrobit« Zadra. A što se tiče porušenih zidina grada, njih ne smiju obnavljati bez dozvole dužda i njegova zamjenika. Pored toga što su u administrativnom pogledu postali sasma ovisni od Venecije, morali su joj u svako doba pružiti svoju pomoć na moru, zatim su dopustili povratak promletački raspoloženih građana i obvezali se dati 30 najodličnijih Zadrana za taoce, koji će boraviti u Veneciji na trošak Republike.¹⁷⁸

Ovakav Zadar, još u ruševinama, a opterećen sa strane republike sv. Marka vrlo teškim obvezama,¹⁷⁹ bio je niz godina u potpunosti onesposobljen da prkosi Mlečanima, kojima papa Inocent III nije mogao oprostiti rušenje toga grada, nego im je 1206. godine to ponovo predbacio.¹⁸⁰

Ipak, upornost i vitalnost njegovih stanovnika-povratnika uskoro je došla do punog izražaja, nastao je novi Zadar¹⁸¹ koji kao da je zaboravio na ono rušenje 1202. godine, kasnije se još nekoliko puta pobunio protiv Serenissime.

¹⁷⁷ I dok G. L. Fr. Tafel — G. M. Thomas stavljaju na osnovi Dandola, čiji tekst i citiraju, ovaj »Pactum Jadratorum« naprosto u 1203. godinu (op. cit., str. 419—424), Bianchi začudo datira ovaj ugovor sa 3. V 1203. g. i napose griješi u pogledu 1500 kuničkih koža koje su, tobože, Zadranima imali davati nadbiskupu (Fasti..., op. cit., str. 29), što ne stoji, jer Dandolo piše da je bilo 3000 takvih koža. Prema tome to je bilo 150 perpera ili 3000 kuničkih koža, koje su trebali godišnje izručivati Zadranima Mletačkoj Republici, kako to stoji u onom ugovoru sklopljenom u Veneciji (SCD III, str. 46) i kod Dandola, koji doduše zna samo za kože (op. cit., RIS fasc. 325, t. XII, p. I, str. 278), a tako i F. Šišić koji samo piše da je zadarski nadbiskup od zadarske općine imao dobivati 1. III svake godine »hiljadu i pet stotina dobrih kunina (S. A.)...« (Zadar i Venecija..., str. 256). Barada pak stavljajući ovaj ugovor u početak 1205. kaže da su Zadranima imali plaćati »godišnji danak u iznosu od 150 perpera ili 3000 kuninih koža (S. A.)...« (M. Barada, »op. cit.«, *Alma mater croatica* VII/5—8, 7), a G. Novak iznosi kako su se ti isti Zadranima obvezali da će svake godine 1. ožujka »platiti 150 perpera ili tri hiljade dobrih kunskih krzna (S. A.)...« (»Presjek kroz povijest Zadra«..., str. 20).

¹⁷⁸ F. Šišić, Zadar i Venecija..., str. 256—258; SCD III, str. 45—47 (kraj 1204. ili početak 1205. g.).

¹⁷⁹ Vj. Klaić piše da u »ovim pogodbama bude Zadar sasvim sputan u mletačke verige, te postade robom Venecije« (Povjest Hrvata... I, str. 191).

¹⁸⁰ SCD III, str. 60—62 (5. VIII. 1206).

¹⁸¹ Pogrešno misli L. Jelić (»Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju« (Preštampano iz *Viestnika hrv. arheološkog društva*, NS g. III, Zagreb 1898, str. 13 i bilj. 4). Naime, on je samo objelodanio jedan mali izvod iz povelje od tzv. 1203. g., koju je našao u prijepisu »M. Ruića XVIII. vijeka, kod gosp. Galcinje u Rabu«, s čime je još više zamrsio stvar, jer se i taj prijepis ne može naći i ne zna se gdje je danas! U tome ga je slijedio i F. Šišić, koji je naprosto prenio taj Jelićev izvorni citat i prihvatio njegov komentar. Znači, oni su se složili u tome da se u ispravi od juna 1203, izdatoj u Veneciji, izraz »Jadra destructa« i »Jadra noua« razlikuju, tj. da prvi naziv znači Zadar, a drugi Biograd, koji se talijanski naziva »Zara vecchia«

Jedino u IV križarskom ratu, potpuno prepušten samom sebi i ostavljen od svoga kralja, on je pokoren ogromnom vojnom silom, koncentriranom na kopnu i moru.

Ta nesvakidašnja tragedija ovoga lijepog i bogatog grada usjekla se u pamet¹⁸² suvremenim piscima iz križarskih redova, pa i izvan njih, a njegovo osvojenje ovjekovječeno je nakon 11 godina (1213) u obliku podnog mozaika u crkvi S. Giovanni Evangelista u Raveni.

Na njemu kompozicija prikazuje predaju Zadra križarima 1202. godine i to simbolički u obliku visoke trokatne kule (po našem

(F. Šišić, Zadar i Venecija..., str. 254 i bilj. 4; I sti. Poviest Hrvata... I, str. 195, bilj. 79). Šišića u tome slijedi i N. Klaić, koja povrh toga piše da Biograd »dobiva naziv Stari Zadar, talij. Zara vecchia« (»Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom«, Zadar zbornik, str. 161). Međutim treba ukazati najprije da je ova isprava iz 1205. g. i da je krivo prepisan datum u 18. st. (S. A.), a onda Biograd se u ispravama 11—13. st. uvijek naziva Belgradum, Belogradon. Belgradensis urbs ili Belgrad ili Alba (RD, 400, 427, 51, 84, 86, 88; SCD II, 9, 12, 27, 28, 106, 225, 287, 293, 385; III 100, 312), dok sam papa Inocent III u svojoj povelji od 1204. godine stavlja taj grad »in Dalmatia«, nazivajući ga »Belgradum« (L. A. Muratori, Antiquitates italicæ mediæ ævi sive dissertationes V, Mediolani MDCCXLI, str. 448). Čak u onim poveljama, gdje se nalaze skupa navedena oba ova grada, oštro se razlikuje Biograd od imena »Jadera«! Nadalje »Zara vecchia« znači »Stari Zadar«, a ne »Novi Zadar«, koji je današnji naš Zadar. Prema tome iz one povelje od lipnja »1203.« je očito da se radi samo o Zadru, a uopće ne o Biogradu!

Inače ovakvo tumačenje o Zadru je prvi ubacio Jelić u našu historiografiju, što je prihvatio i Brunelli, koji na osnovi one povelje od »1203.« (SCD III, str. 31) kaže da se u doba toga zbijega Zadrana u Biograd ovaj stao nazivati »Zara nuova« (Storia... I, str. 369). Istina je da je u SCD III (31) ova isprava objelodanjena s datumom 1203. »mensis junii, indictione sexta«, čiji se izvorni prijepis nalazio na pergameni od god. 1215, u nekadašnjem »gubernijalnom arhivu u Zadru (odio obitelji Ponti, nro 29)«. Međutim te povelje danas u HAZ-u, nekadašnjem gubernijalnom arhivu, uopće nema! Ali na osnovi sadržaja te povelje od »1203.« ona svakako ne spada u tu godinu, iako joj je indikacija točna. Svakako je ova isprava »od mjeseca juna 1203«, izdana tobože u Veneciji, sumnjiva. Kakvo je to svjedočenje privatnika, kad je to trebalo da potvrdi službena osoba ili mletačka vlast. Naime, ta privatna osoba svjedoči knezu Rogeriju Maurocenu: 1) da mu uz Cašku pripada po darovnici dužda Henrika Dandola i otok Skerda nasuprot Maunu, o kome otoku nema ni riječi u duždevoj darovnici od aprila 1203. (po Ruiću, Luciusu) /SCD III, str. 26/ i 2), zašto da Bolješa svjedoči da mu je poznato da je Casku obnovio Mauroceno i da su mu je poslije (postea) — koliko je vremena od aprila do juna 1203. imao da ju obnovi — ljudi »Jadre destructe« s bratom ugarskoga kralja razorili?! Svakako s tom poveljom nije nešto u redu i u pogledu sadržaja i datiranja, te dok se ne pronađe njezin original, svašta se može i dalje nagađati.

Ali svakako »Jadra noua« nije Biograd!

¹⁸² Čak se u nekim kasnijim zadarskim listinama, kad se govori o posjedima samostana sv. Krševana, oni vremenski dijele na posjede koje je taj imao »usque ad destructionem ciuitatis Jadere« ili »usque ad destructionem Jadrensis ciuitatis«, te na one koji su pripali nepravedno drugima, »post destructionem urbis /S. A./ Jadere...« /SCD IV (1906), 47 (15. I. 1238.) 56 (10. IV. 1238.), 59 (8. V. 1238.)/.

mišljenju to je toranj sv. Marije: S. A.), a ispred nje se nalaze četiri osobe. One izvršavaju primopredaju grada, dok pri kraju toga tornja, s druge strane, stoji natpis: Iadra ad cedem.¹⁸³

Četiri stoljeća kasnije taj isti prizor je naslikao renesansni majstor Andrea Vicentino¹⁸⁴ i ta se slika nalazi u dvorani Velikog vijeća duždeve palače u Veneciji.¹⁸⁵ Međutim, slika Tintoretta¹⁸⁶ ne prikazuje ovo osvajanje Zadra iz 1202. godine,¹⁸⁷ kako to tvrdi Skok, nego mletačko zauzimanje toga grada 1346, što je ispravno uočio I. Petricioli.¹⁸⁸

¹⁸³ Gl. I. Petricioli, »Ikonografija Zadra do pada mletačke republike«, *Grad Zadar*, str. 493, 494 i R. Olivieri Farioli, »I mosaici pavimentali della chiesa di s. Giovanni evangelista in Ravenna« (Estratto con paginazione propria da *Felix Ravenna*, IV Serie — I (CI) — 1970), Faenza 1970, str. 22 (i sl. 15), str. 24—30 (i sl. 19—22).

¹⁸⁴ Tj. Michieli Andrea, r. Vicenza 1539. u. 1614. (*Enciklopedija likovnih umjetnosti* 3, Zagreb 1964, str. 460).

¹⁸⁵ I. Petricioli, »Najstarije ilustracije IV križarskog rata«, *Zadarska revija* V/1, Zadar 1956, str. 21.

¹⁸⁶ P. Skok sasama pogrešno stavlja u svome radu i sliku Tintoretta (op. cit., str. 6), koji prikazuje mletačko osvajanje Zadra 1346. godine, a ne ono iz 1202, kako je to dobro primijetio I. Petricioli (»Najstarije ilustracije...«, *Zadarska revija* V/1, str. 1, 21).

¹⁸⁷ P. Skok, op. cit., str. 6.

¹⁸⁸ »op. cit.«, *Zadarska revija* V/1, str. 21.

S. ANTOLJAK

S. *Antoljak*: CADUTA E DISTRUZIONE DI ZARA NELLA IV CROCIATA

Riassunto

L' autore descrive minuziosamente le operazioni della conquista e la distruzione di Zara nel 1202 (resa eterna nel noto mosaico ravennate del 1213 e nella pittura di Tintoretto). Espone dettagliamente quale parte rivestiva in quell' impresa il doge veneziano Enrico Dandolo e quale i crociati. Studia inoltre l' atteggiamento di papa Innocenzo III e i rapporti reciproci tra i Veneziani e i crociati.

Ponendo in rilievo il comportamento coraggioso degli abitanti di Zara, accenna pure alle conseguenze provocate dalla distruzione completa della città (avvenuta secondo il comando del doge) da cui gli Zaratini emigrarono a tempo debito e arrecarono danni ai Veneziani per terra e per mare. Al rimpatrio nella città distrutta gli Zaratini si misero a ricostruirla, ma ciò nonostante erano costretti a concludere un malagevole trattato di pace e confermare nuovamente il potere della repubblica di S. Marco.